

Ebu'l-Leys Tefsiri Tercümesi Mukaddimesi: İstiâze Kısımının Değerlendirilmesi

The Prolegomena of the Translation of Abu Lays Quranic Exegesis: Evaluation of Part of Istiadha

Hidayet AYDAR

Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, İstanbul
Professor, Istanbul University, Faculty of Theology, Department of Tafsir
İstanbul, Turkey
hidayet@istanbul.edu.tr
orcid.org/0000-0002-7563-5073

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 20 Temmuz / July 2018
Kabul Tarihi / Accepted : 13 Kasım / November 2018
Yayın Tarihi / Published : 15 Aralık / December 2018
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Aralık / December
Cilt / Volume: 5 - Sayı / Issue: 2 - Sayfa / Pages: 167-193

Atf / Cite as

Aydar, Hidayet. "Ebu'l-Leys Tefsiri Tercümesi Mukaddimesi: İstiâze Kısımının Değerlendirilmesi".
Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5/2 (2018): 167-193.

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright®

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi tarafından yayınlanmıştır. Tüm hakları saklıdır.
Published by Zonguldak Bülent Ecevit University, Faculty of Theology, Zonguldak, Turkey. All rights reserved.

Öz: Bu çalışmada Ebu'l-Leys es-Semerkindî'nin Arapça yazmış olduğu Tefsiru'l-Kur'an adlı eserinin Osmanlıcaya yapılmış tercümelerinde bulunan mukaddime üzerinde durulmaktadır. Mukaddime asıl metin olan Ebu'l-Leys tefsirinde bulunmamaktadır, dolayısıyla tercüme değil, özgün bir çalışma mahiyetindedir. Musa el-İznîki'ye ait olması kuvvetle muhtemel olan mukaddime, XV. Asır Anadolu Türkçesiyle yazılmıştır. Bilhassa dinî ve kültürel açıdan, özellikle de Tefsir ve Tasavvuf kültürü açısından önem arz eden mukaddime, mühim tasavvufî konular, dönemin anlayışı çerçevesinde ele alınıp işlenmiştir. Dolayısıyla mukaddime, bir ölçüde müellifin yaşadığı XV. asrın tasavvuf anlayışını yansıtmaktadır. Burada, ağırlıklı olarak tasavvufî konuların ele alındığı mukaddime irdelenip tanıtılacaktır. Üzerinde durulan konulardan hareketle dönemin din ve kültür anlayışı yansıtılmaya gayret gösterilecektir. Çalışmada mukaddime hakkında tanıtıcı bilgiler verilecek, metinde geçen kişiler, konular, rivayetlerle ilgili dipnotlarda gerekli açıklamalar yapılacaktır. İhtiyaç hâsıl olduğunda hem diğer bazı nüshalarla, hem de Arapça orijinal metindeki bazı rivayetlerle mukayeseler yapılarak, burada esas aldığımız nüshada geçen bilgiler, doğru şekli tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca ilgili kısımların transkripsiyonlu metni de sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ebu'l-Leys Tefsiri, Osmanlıca Tefsir, Mukaddime, Tasavvuf, Tahlil

Abstract: *This article focuses on the prolegomena of Ottoman translations of Tafsir al-Quran, an exegesis written in Arabic, by Abu Lays al-Samarqandi. Since this introductory part is not included in the original Tafsir, it is a genuine work rather than a translation. The muqaddimah (prolegomena) that is written in 15th century Anatolian Turkish belongs to Musa al-Izniki. This introduction, which is significant especially for cultural and religious reasons and in particular Quranic exegesis and Sufism, deals with the core subjects of Sufism within the zeitgeist. Thus the muqaddimah echoes the Sufism of the 15th century. We aim to introduce this significant work where many topics related to Sufism are touched upon, to the academic and scholarly circles. Departing from the questions included in the work we will also try to give some information on the cultural and religious Weltanschauung. The first part of the article has some advance information on the work. The names, subjects and accounts that are referred to in the work are further detailed in the footnotes as they are also compared to other copies and original Arabic text for accuracy. In addition the related original texts with transcription are provided along the article.*

Keywords: *Quranic Exegesis by Abu Lays, Ottoman Tafsir, Muqaddimah, Sufism, Analysis.*

GİRİŞ

Kütüphanelerimizde, büyük bir kısmı Ebu'l-Leys es-Semerkindî'nin *Tefsiru'l-Kur'an* adlı eserinin tercümeleri olmak üzere, Osmanlıcaya tercüme edilmiş birçok tefsir nüshası bulunmaktadır. Bu Osmanlıca tercümelerde, mota mot tercüme tekniğinden ziyade "uyarlama tekniği" diyebileceğimiz "adaptasyon metodu" kullanılmıştır.¹

Daha başka bazı çalışmalarda da belirtildiği üzere,² kütüphanelerimizde bulunan Ebu'l-Leys tefsiri tercümesi nüshaları, yapısal olarak bazı farklılıklar arz etmektedirler; bunların bir kısmı geniş kapsamlı iken, bazıları da muhtasar nüshalardır. Bu muhtasar nüshalarda mukaddime yer almadığı gibi, geniş kapsamlı olan nüshaların bir kısmında da mukaddime yer almamaktadır. Bazı nüshalarda sadece manzum bir mukaddime varken, bir kısmında da yalnızca mensur mukaddime bulunmaktadır. Sayıları az da olsa, kütüphanelerimizde mevcut bazı nüshalarda her iki mukaddime de mevcuttur.

1 Bk. Mehmet Turgut Berbercan, "Türk Tercüme Edebiyatı Üzerine İncelemeler: Harezmi Türkçesi ile İlk Adaptasyonlar", *Dede Korkut*, 7 (2015): 4; Abdulhamit Birşık - Recep Arpa, "Osmanlı Dönemi Tefsir Çevirileri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, 9/18 (2011): 193; İsmail Çalışkan, "Tefsiri Mehmed Efendi'nin Tefsiri-i Tıbyan Adlı Eserinin Osmanlı Dönemi Tefsir Faaliyetindeki Yeri ve Dönemin Siyasi-Sosyal Yapısı İçin Anlamı", *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları -I-*, ed. Bilal Gökçir ve dğr. (İstanbul: İlim Yayma Vakfı, 2011), 220.

2 Bk. Hidayet Aydar, "Ebu'l-Leys Tefsiri Tercümesi Mukaddimesinin Tasavvufi Yönü Üzerine: Besmele Kısmı", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/2 (2014): 55; Hidayet Aydar - Nesibe Kablander, "Ebu'l-Leys Tefsiri Tercümesinin Mukaddime Kısmının Transkripsiyonlu Metni ve Muhtevâ Değerlendirmesi", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (Eylül 2015): 128.

Osmanlıca nüshalarda yer alan bu mukaddimeler, Ebu'l-Leys tefsirinin orijinal nüshasında bulunmamaktadır; bunlar mütercim tarafından tercüme nüshalara eklenmişlerdir. Dolayısıyla tercüme nüshalarda yer alan mukaddimeler, orijinal/telif birer çalışma niteliğindedir ve oldukça mühimdirler. Abdurrahman Özkan, bazı nüshalarda bulunan manzum mukaddime üzerinde, bir çalışma yapmıştır. Mukaddime hakkında tanıtıcı bilgiler verdiği gibi, bir takım değerlendirmeler de yapan Özkan,³ ayrıca 234 beyitten oluşan manzum metni, Latinize ederek yayınlamıştır.⁴ Özkan, manzum mukaddimeyi daha ziyade edebî yönü ve dil özellikleri itibarıyla değerlendirmiş; dönemin dil düzeyi, kullanılan kelimeler, kelimelerin kökeni gibi hususlar açısından irdelemiştir. Dolayısıyla mukaddimenin öne çıkan yönü, edebî bir manzum metin olmasıdır. Mukaddimedede, mütercimin bu tercüme için neden ve nasıl yaptığı, ona bu konuda destek verenler hakkında da bilgi verilmiştir. Dört bölümden ibaret olan manzumenin ilk bölümünde Kur'an'a uymanın faydaları, ona tabi olmamanın neticeleri, Hz. Peygamber ve sahabe-i kiramla ilgili hususlar zikredilmiştir.⁵

Bu çalışmada üzerinde duracağımız mensur mukaddimeye tam bir tefsir metnidir. Ayrıca tasavvufî bir metin olduğu da söylenebilir. Bu yüzden tefsir yönü yanında tasavvufî açıdan ele alınıp incelenmesi, bu yönüyle de ilim kamuoyuna tanıtılması gereklidir. Biz de burada bunu yapacak; ayrıca mukaddimeye bakarak, müellifin yaşadığı dönemin ilim anlayışı, mütercimin ilim düzeyi, Kur'an ve tefsir kültürü yanında, bilhassa tasaavuf yönü, bunun halka yansımaları gibi bazı hususlar üzerinde durmaya çalışacağız.⁶

Üzerinde herhangi bir bilgi bulunmadığı için bu çalışmada esas aldığımız Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi 24 numaralı nüshanın ve başında bulunan mukaddimenin kime ait olduğu, kim tarafından yazıldığı konusunda ihtilaf vaki olmuştur; nüshayı Ahmed-i Dâî'ye (v. 824/1421) isnat edenler olduğu gibi Musa el-İznîkî'ye (v. 838/1434) ait olduğu da söylenmiştir. İbn Arabşah (v. 854/1450) tarafından yapıldığı da ileri sürülmüştür.⁷ Kime ait olduğu konusunda

3 Abdurrahman Özkan, "Ahmed-i Dâî'nin Tefsir Tercümesinin Manzum Mukaddimesi ve Dil Özellikleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 11, (Konya: Bahar 2002): 1-39.

4 Özkan, "Ahmed-i Dâî'nin Tefsir Tercümesinin Manzum Mukaddimesi ve Dil Özellikleri", 40-57.

5 Bk. Özkan, "Ahmed-i Dâî'nin Tefsir Tercümesinin Manzum Mukaddimesi ve Dil Özellikleri", 40-57.

6 Bk. Aydar, "Ebu'l-Leys Tefsiri Tercümesi Mukaddimesinin Tasavvufî Yönü Üzerine: Besmele Kısmı", 56; Aydar - Kablander, "Ebu'l-Leys Tefsiri Tercümesinin Mukaddime Kısımının Transkripsiyonlu Metni ve Muhtevâ Değerlendirmesi", 129.

7 Geniş bilgi için bk. İsmail Hikmet Ertaylan, *Türk Edebiyatı Örnekleri VII, Ahmed-i Dâî, Hayatı ve Eserleri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1952): 140; İshak Yazıcı, "Tefsiri Ebu'l-Leys Tercemeleri Hakkında Kısa Bir Araştırma", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (Samsun: 1992): 79-83; Ramazan Şeşen, "Onbesinci Yüzyılda Türkçeye Tercüme", *XI. Türk Tarih Kongresi, (Ankara, 5-9 Eylül 1990)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994), 3: 913; Ziya Demir, *XIII-XVI. y.y. Arası Osmanlı Müfessirleri*, (İstanbul: Ensar Nesriyat, 2007), 477; Muhammed Abay, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*, (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1992), 83-84; Abdülbaki Cetin, "Ebu'l-Leys Semerkandî Tefsirinin Türkçe Tercümesi Üzerine", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22 (Konya: Haziran 2007), 55-60; İsmail Taş, "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Tercüme Edilen Ebu'l-Leys es-Semerkandî Tefsirinin Asıl Müellifi ve Tercüme Verilen İsim", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 10/41 (2009), 111-114.

bazı tartışmaların yapıldığı eser üzerinde çalışma yapan araştırmacılar, daha çok Musa el-İzniki'ye (v. 850/1446)⁸ ait olduğu eğilimindedirler. Gayet okunaklı güzel bir nesih yazısıyla yazılmış olan nüshanın⁹ müstensihi, Halil Hâfizu'l-Kuran el-Üsküdarî'nin öğrencisi olan Hâfız Ahmed b. El-Hac Mustafa'dır; istinsah tarihi ise hicri 1170 (miladi 1756)'dir; iki cilt olup kapak hariç 871 varaktan ibarettir.¹⁰

Bayezit 303 (istinsah tarihi 1205), Bayezit 304 (istinsah tarihi 1260), Nuruosmaniye 137 (istinsah tarihi 1165), Kütahya Vahit Paşa Kütüphanesi Molla Bey numara 4286 gibi nüshaların başında da bulunan mukaddime, ayrıca, 1310/1892 yılında, *Tefsir-i Şerif Ebulleys Semerkandi* adıyla, 16 sayfa halinde, tamamı basılması düşünülen tefsirin ilk fasikülü olarak, Mısır'daki Bulak matbaasında tabedilmiştir.¹¹

Biz burada, bir makale sınırlarını açacağı için mukaddimenin varak 1b ile başlayıp, 5a ile biten kısmında bulunan istiâze konusu üzerinde duracağız. Basmelenin işlendiği geri kalan kısım ise başka bir çalışmada yayınlanmıştır.¹²

Nüshanın latinizesi ve bu hususta takip edilen metod, daha önce yayımlanmış ilgili makalelerde izlenen yöntemle aynıdır.¹³

Daha önceki bir çalışmada mukaddimenin tefsiryönü üzerinde durulduğundan ve bu konuda bilgi verildiğinden, bunları tekrarlamamak için burada sadece tasavvufî yönü öne çıkarılacaktır.

1. MUKADDİMENİN TASAVVUFİ YÖNDEN İNCELENMESİ: İSTİÂZE VE İSTİÂZENİN TAHLİLİ

1.1. İstiâzenin Önemi

Mukaddimenin baş kısmı Halet Efendi 24 nüshasında şöyle geçmektedir: **[1b] (1) Eûzu bi'llâhi mine'ş-şeytânî'r-racîm. Evvelâ bu kitâb-ı azizi ibtidâ kılduk Allah'a istiâze kılmakla (2) ki, emr-i Hakk'a imtisâl olup muhâlefetden ırağ olına. Zirâ Hak Taâlâ ol iki cihân fahri Muhammed-i Mustafâ'ya (3) buyurdi ki: (فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ) (en-Nahl 16/98) "Fe izâ kara'te'l-Kur'âne fe'steiz bi'llâhi mine'ş-şeytânî'r-racîm". Yanî "Yâ Muhammed, kaçan Kur'ân**

8 Bk. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2009), l:14; Hikmet Özdemir, *Musa b. Hacı Hüseyin el-İzniki Hayatı ve Eserleri*, (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 1980), 74-75; İshak Doğan, *Osmanlı Müfessirleri*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 186.

9 Nüsha hakkında daha fazla bilgi için bkz. Aydar, "Ebu'l-Leys Tefsiri Tercümesi Mukaddimesinin Tasavvufî Yönü Üzerine: Besmele Kısmı", 56-57; Aydar - Kablander, "Ebu'l-Leys Tefsiri Tercümesinin Mukaddime Kısmının Transkripsiyonlu Metni ve Muhtevâ Değerlendirmesi", 129.

10 *Terceme-i Tefsir-i Ebi'l-Leys es-Semerkandi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, nr. 24, 871 v.

11 Matbu nüsha için bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Hasib Efendi Bölümü, nr. 33.

12 Bk. Hidayet Aydar, "Ebu'l-Leys Tefsiri Tercümesi Mukaddimesinin Tasavvufî Yönü Üzerine: Besmele Kısmı", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014/2, Cilt: XVI, Sayı: 2, 53-88.

13 Bk. Aydar, "Ebu'l-Leys Tefsiri Tercümesi Mukaddimesinin Tasavvufî Yönü Üzerine: Besmele Kısmı", 58; Aydar - Kablander, "Ebu'l-Leys Tefsiri Tercümesinin Mukaddime Kısmının Transkripsiyonlu Metni ve Muhtevâ Değerlendirmesi", 131.

okumağ dilesen (4) sakingil¹⁴ ol şeytân-ı mel'ûndan ki lanet taşıyla kovulup merdûd-ı hazret olmuşdur. Ta ki senün ile (5) benüm kelâmum arasına vesvese kılup kelâm-ı mahlûk karışdırmaya.”¹⁵

Görüldüğü gibi burada, önce istiâze ile işe başlanmıştır. Bunun nedeni, “Ey Peygamber, Kur’an okuyacağın zaman rahmet kapısından kovulmuş şeytandan Allah’a sığın” (en-Nahl 16/98) ayetinde geçtiği üzere, Kur’an okunduğunda eûzu çekmenin emredilmiş olmasıdır. Sonra istiâzenin açıklaması yapılmaktadır. Buna göre, şeytandan Allah’a sığınmak gerekir; o şeytan ki, Allah onu tel’in etmiş ve lanet taşıyla huzurundan kovmuştur.

Müellifimize göre bu emir öncelikle Hz. Peygamberdir, nitekim **“Tâ ki senün ile (5) benüm kelâmum arasına vesvese kılup kelâm-ı mahlûk karışdırmaya”** denerek buna işaret edilmiştir.

1.2. İstiazenin Vücûbiyeti

Hz. Peygamber’e yapılmış olan bir hitap, diğer insanlar olarak bizi de bağlar mı? Bu konuda müellif şunları söylüyor: **[1b] “Çün ol Rasûl eşref-i mevcûdâtı ve (6) a’kal-i ukalâ idi, ana istiâzeye emr olındı ibtidâ-i kelâmda, pes bize dahı vâcib oldı ki istiâzeyi (7) her ibtidâ-ı hayrda mukaddem tutavuz, tâ ki şeytân anda mâni’ olmaya. Husûsan ki Kelâmu’llâh ola. Kırâat-ı (8) Kelâmu’llâh ve kitâbet-i Kelâmu’llâh hod efdal-i hayrâtdandır. Pes, bunda ibtidâ kılmak dahı vâcibirağ-ı¹⁶ ve andan ötüri (9) anunla ibtidâ kılduk.”**

Müellif burada, “eşref-i mahlûkat ve insanların en akıllısı olduğu hâlde Hz. Peygamber kıraate istiâzeyle başlamakla emrolunmuşsa, bize de istiazeyle başlamak vaciptir” demektedir. Bu şekilde bir istidlalle Kur’an okuyanların istiâzede bulunması gerektiğine işaret ettikten sonra bizzat kendisi bu hususla ilgili bir soru sorup cevabını vermektedir: **[1b] “Suâl: Eger eydürse kim, bu emr-i istiâze Rasûl’e mahsûs olındı, bu girü kalan ümmetine vücûbı (10) neden lazım oldı?” Cevap: Biz eydürüz kim, kaçan sebab-i istiâze kırâat-i Kitâbu’llâh oldı, pes kimsede kim ol (11) sebab mevcûd ola, gerekdür kim ol müsebbib ki istiâzedür, bile mevcûd ola. Zira sebab, mülzim-i¹⁷ müsebbibdür.”** Müellif, “istiâze emrinin sebebi, Kur’an kıraati olduğuna göre, kim bu işi yaparsa, kimde bu sebep vücut bulsa o da istiâze emrine muhataptır” demektedir.

Müellif bu şekilde mantıksal ve fikhî bir çıkarımla Hz. Peygamber gibi bizlere de istiâzenin vücûbunu belirttikten sonra, kendi döneminin şartlarına uygun olarak şöyle bir örnek vererek konuyu daha açık hâlde getirmektedir: **[1b] “(12)**

14 Kütahya Vahit Paşa Kütüphanesinde (KVPK) “sığınıl” şeklindedir.

15 Metnin transkripsyonu, Aydar-Kablânder, “Ebu'l-Leys Tefsiri Tercümesinin Mukaddime Kısımının Transkripsiyonlu Metni ve Muhtevâ Değerlendirmesi”, adlı çalışmadan alınmıştır.

16 “daha vacip idi”, KVPK’de “evceb” şeklindedir.

17 KVPK’de “müstelzim-i müsebbeb” şeklindedir.

“Ve dahı âdetdür padişâhdan, bir halifesine hükm buyurılsa ki işleye, anun taht-ı yedinde dâhil olanlara (13) anı işlemek lâzım olur, eger ferden ferden her birine hükm irsâl olunmadı, zirâ cemâat ittibâa lâzımdur ki (14) her ef’âl-i mardıyyed[e] metbûına muvâfakat birle mütâbaât kıla. Çün Rasûl’e emr olındı ki metbû-ı ümmetdür, pes, (15) lâzım oldı ümmete dahı ana iktidâ kıla. Zirâ ana iktidâ kılmak dahı vâcib olındı bu âyet ile kim Hak Taâlâ buyurdı: (16) (لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ) (el-Ahzâb 33/21) “Lekad kâne lekum fi Rasûli’llâhi usvetun hasenetun.” el-âyeh.” Buna göre, valisine bir hususu yapması konusunda bir padişah emir verirse, o emir valinin etrafında bulunanları da bağlar, velev ki her ferde teker teker bu emir verilmiş olmasın. Zira cemaate düşen, hayırlı işlerde ittiba edilmesi istenen kişiye tabi olmaktır. Hz. Peygamber’e bir şey emrolunmuşsa, ona tabi olmakla mükellef olan ümmetine düşen, bu konuda ona ittiba etmektir. Easen Kur’an’da “Şüphesiz ki Allah Rasulü, sizin için alınması gereken çok güzel bir örnektir” (el-Ahzâb 33/21) denmiştir.

Müellif zaman zaman mukaddimedede Arap dili ve gramerine dayalı bazı tahliller yapmakta, buna göre değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bu değerlendirmeler aynı zamanda tassavvufi bir nitelik de taşımaktadır. Söz gelişi yukarıdaki ayette geçen (لَقَدْ) lafzı hakkında şunları söylemektedir: **“Bu lafz-ı te’kîd ki “lekad”dur ve bir dahı “lekum”daki “lâm”dur. [1b] (17) Bu iki, vücûb-ı iktidâyâ işaretdür. Pes, bundan ötüri istiâze vücûb-ı âlem oldı. Fî’l-cümle, çün ol Rasûl (18) aleyhi’s-selâm ulûmda ve ukûlda ekmele-i insânken ve kuvvet-i risâlet ve şevket-i nübüvvet ana virilmişken ve Allâh’un himâyetinde (19) ve ilticâsında iken bu denlü kemâlât-ıla çün ana vesâvis-i şeytândan sarâhaten istiâzeye emr olındı; pes zımnin (20) bu, ümmete dahı emirdür ki bu zaafıla, bu aczla ana mukârebet¹⁸ idemezler. Pes, Rasûl’dan -aleyhi’s-selâm- bu ümmete [2a] (1) istiâze kılmak vâcib¹⁹ oldı.”** Ayette geçen (lekad) ve (lekum) daki (lam), bunlar tekid için olup, Rasule ittibâın gereğini vurgulamaktadırlar. Bunlar istiâzenin vacip oluşuna işaret etmektedirler. Hz. Peygamber, ilim ve akıl yönü itibarıyla insanların en mükemmeli olduğu, risâlet ve nübüvvet ile desteklendiği, Allah’ın himayesi ve koruması altında olduğu halde, şeytanın vesveseselerinden Allah’a sığınmakla emrolunmuştur. Bunun zımnında za’f ve acziyet içinde olan ümmete de şeytandan Allah’a sığınma emri vardır.

Müellif mukaddimedede zaman zaman hadislerden de yararlanmış ve konuyu açıklamada onları kullanmıştır. Nitekim burada aynı zamanda tasavvufi yönü öne çıkan hadisin bir örneğini görebiliyoruz: **“Husûsan ki hadîs-i meşhûrla Rasûl’dan aleyhi’s-selâm, istiâzeye emr olındı. [2a] (2) Hadîs-i mevrûd budur kim: Amr bin el-As radiya’llâhu anh, Rasûl’e geldi, dedi ki: Yâ Rasûla’llâh, حال الشيطان بيني وبين صلاتي وبين قرانتي فقال ذلك الشيطان يقال له حيزب فإذا أحسست به فتعوذ**

¹⁸ KVPK’de “mukavemet” şeklindedir.

¹⁹ KVPK’de “evcebi-rek” şeklindedir.

بِإِذْنِ اللَّهِ مِنْهُ وَأَنْفَلَ عَنْ يَسَارِكِ ثَلَاثًا²⁰ **“Hâle’ş-şeytânu (3) beynî ve beyne salâti ve beyne kırâetî. Fe kâle zâlike’ş-şeytânu yukâlu lehû Hayzeb. Fe izâ ahseste bihi feteavvez bi’llâhi (4) minhu v’enful an yesârike selâsen.”** Hadîs ma’nisi budur kim: Amr bin el-As geldi, didi ki: Ya Rasûl-(5)a’llâh, kaçan namâz kılsam şeytân benümlle namâzum arasına girüp huzûrumu men’ ider. Kur’ân okusam araya (6) girüp ma’nisinde tefekkürümü men’ ider. Rasûl aleyhi’s-selâm buyurdu ki: Ol bir şeytândur ki adı (7) Hayzeb’dür. Kaçan tuysan ol gelüp vesvese kılsa, andan Allâh’a sığın ve sol yanuna üç kez tükür. (8) Amr eydür: **“Vardum Rasûl aleyhi’s-selâm didüğin yerine getürdüm, Allâh Taâlâ ol şeytânı (9) benden men’ eyledi.”** Burada istiâzede bulunarak Allah’a sığınmanın, kişiyi, namazında, kıraatında ve diğer ibadetlerinde huşuunu bozan şeytandan koruyacağı dile getiriliyor. Bu da Amr b. El-As’tan (kaynaklarda geçtiğine göre Osman b. Ebi’l-As’tan) gelen bir rivayetle veriliyor. Buna göre Amr ne zaman namaza dursa, Kur’ân okusa, şeytan gelip onun gönlüne sirayet ediyor, dikkatini dağıtıyor, huşuunu, kalb huzurunu bozuyor. Bunları anlatan Amr’a, Hz. Peygamber şunu söylüyor: “O Hinzeb (metinde Hayzeb diye geçiyor) adında bir şeytandır, sana musallat olunca, hemen Allah’a sığın, sol yanına üç kez tükür.” Hadiste geçtiğine göre Amr (Osman) bunu yapıyor ve şeytanın vesveselerinden kurtuluyor.

Hadisten yararlanılmasına dair bir örnek de şudur: [2a] **“Ve dahî ol Hazret-i Rasûl buyurdu kim: (عليكم بالإستعاذة عند كل مصيبة (01) و التسمية عند كل طاعة) ²¹ “Aleykum bi’l-istiâzeti inde kulli musîbetin ve’t-tesmiyeti inde kulli tâatin.”** Yani: **“Her vakt kim gönlünüz ma’siyete kâsd itse vâcib olsun (11) size kim istiâze idüp Allah’a sığınasız. Tâ ki andan imtinâ’ kılmağa Hak Taâlâ size muâvin ola (12) ve dahî her işe kâsd itsenüz ki siz Allâh adıyla başlan, ol iş tamâmına irişe hayrla, ebter kalmaya.”** Hadiste, kişinin gönlünün günaha ve kötülüğe kast etmesi durumunda, o kişiye hemen Allah’a sığınması (istiâze) emredilmektedir. Müellifin belirttiğine göre Allah böyle yapan kişiye, şeytandan sakınması konusunda yardımcı olur. Aynı şekilde kişiden, bir işe başladığında da Allah’ın adıyla (tesmiye/besmele) başlanması istenmektedir. Böyle yapınca o iş hayırla tamamlanır, akîm kalmaz.

20 el-Mektebetü’ş-Şâmilinin geliştirilmiş son versiyonunda Hadis kitapları arasında yaptığımız taramada bu hadisin 6 kaynakta 8 kez geçtiğini gördük. Bu kaynaklar şunlardır: 1 - Ebubekir Abdurrezzak b. Hemmam es-San’anînin (v. 211/826) *el-Musannaf*, nşr. Habiburrahman el-A’zami, (el-Hind: el-Meciu’l-İlmi, 1403): 2:84, 499; 2 - Ahmed b. Hanbel’in (v. 241/856) *el-Müsned*’i, nşr. Şuayib el-Arnâvut - Adil Mürsid, (Beyrût: Müessesetü’l-Risale, 1421/2001): 29:429, 430; 3 - Ebu Muhammed Abd b. Humejd’in (v. 249/864) *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humejd*’i, nşr. Subhî el-Bedri es-Samarrî - Mahmud Muhammed Halil es-Saidi, (el-Kahire, Mektebetü’s-Sünneh, 1408/1988): 148; 4 - Ebu Cafer et-Tahavînin (v. 321/933) *Şerhu Müşkili’l-Asâr*’i -nşr. Şuayib el-Arnâvut, (Beyrût: Müessesetü’l-Risale, 1415/1994): I:345; 5 - Süleyman b. Ahmed Ebu’l-Kasim et-Taberânînin (v. 360/971), *el-Mucemu’l-Kebirî*, -nşr. Hamdi b. Abdulmecid es-Selefi, (el-Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1415/1994): 9:52; 6 - Ahmed b. El-Hüseyn Ebubekir el-Beyhâkînin (v. 458/1066) *ed-Da’vâtu’l-Kebirî*, nşr. Bedr b. Abdullah el-Bedr, (el-Kuveyt: Ğaras li’n-neşr ve’t-Tevzi, 2009): 2:261. Buralarda geçen hadisler çoğunlukla (عَنْ عُمَانَ بْنِ أَبِي الْعَاصِ قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِذَا أَحْسَسْتَهُ فَعَمَّوْهُ، وَأَنْفَلَ عَنْ يَسَارِكِ ثَلَاثًا،) (حَالِ الشَّيْطَانِ بَيْنِي وَبَيْنَ قِرَاءَتِي، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «ذَاكَ الشَّيْطَانُ يُقَالُ لَهُ حَنْزَرٌ، فَإِذَا أَحْسَسْتَهُ فَعَمَّوْهُ، وَأَنْفَلَ عَنْ يَسَارِكِ ثَلَاثًا»)) şeklidir ve tamamı Osman b. Ebi’l-As’tan gelmez. Amr b. El-As’tan gelen bir rivayete rastlamadık. Bütün bu kaynaklarda şeytanın adı Hinzeb diye geçmektedir. Müellif -veya müstensih- kelimeyi Hayzeb diye okumuştur.

21 Bu şekilde ibare, hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

Söz konusu hadiste, bir işe başlandığında Allah'ın adıyla başlanması durumunda o işin hayırla sonuçlanacağından ve akamete uğramayacağından behsedilmemektedir. Buna rağmen müellif hadisi çevirirken bundan bahetmiştir. Adaptasyon diyebileceğimiz ve Osmanlılarda oldukça yaygın olan bu çeviri türünde, münasip görülen hususlar ilave edilebilir veya gereksiz görülen kısımlar çıkarılabilir. Burada da uygun görülen bazı ilaveler yapılmıştır. Bu ilaveler, aslında başka bir hadiste geçen hususlardır. Nitekim yaygın olan bir hadiste nakledildiğine göre, Peygamberimiz, besmeleyle başlanmayan işin akîm kalacağını, hayırla neticelenmeyeceğini dile getirmiştir.²² Müellif, bu hadise telmihte bulunmuştur.

1.3. Şeytanla Muharebe

Buraya kadarki kısımda istiâzenin gerekliliğini ifade eden müellif, daha sonra tasavvufî bir bakış açısıyla değerlendirmeler yapmaktadır. Bilhassa şeytan ve nefisle mücadele gibi hususlar üzerinde daha çok durmaktadır. Nitekim o şeytanla mücadele konusunda şunları söylemektedir: **[2a] “(13) Pes vâcib oldı her mü'mine kim şeytânla muhârebe kıla ve anı kahr itmege meşğûl ola. Tâ ki anun vesvesesinden (14) gönli evi hâlî ve selâmet kala. İmâm-ı Entâkî (rh)m²³ eydür: “Kaçan şeytân bir kimsenün kalbini havfla recâdan (15) hâlî ve boş görse, yani içinde Allâh'un ikâbı ve azâbı korkusu olmasa ve mağfireti umması olmasa (16) ve âhîret ve ölüm fikirlerinden ve bakduğı nesnelere ibret almakdan ve gönlini anun harâb (u) boş (17) görse ferah bulup sevinür. Dahı anun gönline dünyâ endişeler[in]den vesveseyle toldurup**

22 Hadis kaynaklarında sıklıkla (كل أمر ذي بال لا يبدأ فيه بالحمد أقطع) şeklinde geçiyor Bk. Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid İbn Mâce, *Sünenu İbn Mâce*, nşr. M.Fuad Abdalbaki, (Beyrût: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabi, ts.): Nikâh, 19; Ebu Hatim Muhammed İbn Hibban, *el-İhsân fî Takribi Sahîhi İbn Hibbân*, nşr. Alaüddin el-Farisi - Şuayip el-Arnaut, (Beyrût: Müessesetü'r-Risale, 1408/1988): 1:173, 175; Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer ed-Dârekutni, *Sünenu'd-Dârekutni*, nşr. Şuayip el-Arnaut v.dğr., (Beyrût: Müessesetü'r-Risale, 1424/2004): 1:427, 428). Ayrıca bkz. Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed Bedruddin el-Aynî, *Umdetu'l-Kâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (Beyrût: Dâru İhyâi'l-Turâsi'l-Arabi, ts.): 1:11, 102; 9:18; Ahmed b. Muhammed Şihabuddin el-Kastalâni, *İrşâdu's-Sâri li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (Mısır: el-Matbaatu'l-Kubra el-Emiriyye, 1323): 1:46; Zeynuddin Muhammed Abdurrauf el-Münâvi, *Fezvu'l-Kadir Şerhu'l-Câmi's-Sağir*, (Mısır: el-Mektebetu'l-Ticariyye el-Kubra, 1356): 1:296. Hadis bütün bu şekilleriyle zayıf ve mevzu olarak addedilmiştir. (Bk. Nasiruddin el-Elbâni, *Silsiletu'l-Ehâdis'd-Dâife ve'l-Mevdûa ve Eseruhâ's-Seyyiu fi'l-Umme*, (er-Riyad: Mektebu'l-Maârif, 1412/1992): 2:303; Nasiruddin el-Elbâni, *Daifu'l-Câmi's-Sağir ve Ziyâdâtuh (el-Fethu'l-Kebir)*, (Beyrût: el-Mektebu'l-İslâmî, 1408/1998): 613.

23 el-İmam Ebu Abdillâh Ahmed Asım el-Entâkî (v. 239/853) zahid bir zattir. Tasavvuf aleminin ileri gelenlerindedir. Dimâşk'ta va'z u nasihatle meşhur olmuştur. Kendisi dönemin bazı ünlü alimlerinden rivayetlerde bulunduğu gibi, ondan da pek çok kişi rivayet nakletmiştir. Ebu Hatim er-Razi onunla Dimâşk'ta mülâki olduğunu, v'azlarıyla tanınmış zahid bir kişi olarak onu tanıdığını söylemiştir. Ebu Abdırrahman es-Sülemi ise onun Bişr el-Hafî ve Sırrî es-Sakatî'nin akranından olduğunu belirtiyor. Onun için “câsûsu'l-kulûb” (kalplerin içindekini bilen) dediği de naklediliyor. Ahmed b. Ebî'l-Huvârî, onun “muameleler kalbe yönelik olunca, organlar istirahat eder” dediğini naklediyor. Yine ona ait bir sözde, “yakın yolunda yürüyen, kalpten bütün şüpheleri atmış olur.” Bu söz de ona aittir: “Korkunun azlığı, kalpteki hüznün azlığındandır. Tıpkı ev gibi; içinde birileri yaşamayınca, ona bakım yapmayınca yıkılır.” Yine o diyor ki: “Kalbinin temiz olmasını istiyorsan, dilini temiz tut!” Daha buna benzer başka derin anlamlar taşıyan sözleri mevcuttur. (Bk. Ebu Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-Esbahâni, *Hilyetu'l-Evliya ve Tabakâtu'l-Esfiya*, (Mısır: es-Saâde, 1394/1974): 9:280-297; Siracuddin Ebu Hafs Ömer b. Ali İbnü'l-Mülekkîn, *Tabakâtu'l-Evliya*, nşr. Nuruddin Şeribe, (el-Kahire: Mektebetu'l-Hancı, 1415/1994): 46-47; Şemsuddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Kaymaz ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmî'n-Nübela*, nşr. Şuayip el-Arnaut v.dğr., (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985): 9:409-410.

(18) kendüye anı enbâr-ı vatan idinür ki dünyâyâ ol sebeble hırs u tama' ve râğbeti ziyâde olur. (19) Ölüm yarağın²⁴ ve âhiret saâdetin unudur. Ol muhabbet-i dünyâ harâreti anun gönlini yakar karardur, dahı (20) kurudur. Şol od kurutmuş ağaç gibi olur yaşarmakdan ümîd kesilür. Meğer ki kökünde od eser (21) itmedük tamarcuk kurtulmuş ola, andan bir gonâşe²⁵ gelüp zamânla anun yerine tura. Pes gönli bunun (22) gibi olmuş dahı nasihatla ğâlib budur kim salâha gelmekden ümîd kalmaz. Meğer ki kendü neslinden bir (23) kimse kopa, salâh üzere zamânla anun yerine tura."

Burada müellif şeytanın Allah'tan gâfil olan gönle nasıl sirayet edip onu ifsâd ettiğini anlatmaktadır. Bu şekilde şeytanın ifsâd ettiği gönül, dünyevî heves ve arzularla dolar, o zaman o gönülün dünyaya râğbeti artar, ahireti unuttur. Böyle bir gönül, dünya sevgisinin ateşiyle tutuşmuş demektir, bu ateş onu yakmış kurutmuş demektir. Tıpkı ateşin yakıp kuruttuğu ağaç gibi. Onun bir daha yeşermesi beklenilmez. Ancak ateş o ağacın köküne sirayet etmemişse o zaman ondan ümîd kesilmez.

1.4. Dünya Malı

Bu arada yukarıda geçen ifadelerden, onun, dünya malı ve metai konusundaki fikrini de öğrenmek mümkün olmaktadır. Onun ortaya koyduğu anlayışa göre, dünya malı ve metai sevgisi şeytandandır; ondan sakınmak gerekir. Dünya sevgisinin ateşi gönülü tutuşturur ve onu ifsâd eder, yoldan çıkarır.

1.5. Zikir ve Haşyetle Dolu Gönül

Müellif, ilâhî zikir ve haşyetle dolu olan bir gönül hakkında ise şunları söylemektedir: **[2a] "Ve ammâ kaçan ki şeytân bir gönli görse (24) ki içinde Allâh korkusu var ve Allâh Taâlâ'dan rahmet umuları var, dâyim korkuyla Allah Taâlâ'ya (25) ibâdet kılur ve rahmetin ve mağfiretin umup dâyim dilinde Allâh'ı zikr ider, şeytân andan ırağ olur, (26) ana girüp vesvese idecek yol bulmaz. Şeytân kapuları yapılır,²⁶ ferîşteh girecek kapular (27) açılır. Zîrâ şeytânun gönle girmeğe on kapusu var ki dâyim andan girür çıkar ve ferîştehlerün [2b] (1) dahı anun mukâbelesinde girü on kapuları var ki andan girürler çıkarlar."**

Müellif, bu şekilde şeytanın ilâhî haşyetle dolu kalbe herhangi bir zarar veremeyeceğini belirttiikten sonra, gönülün bazı kapılarının olduğunu, şeytanın oralardan gönle girdiğini, ancak haşyet ve havf dolu gönüllerin bu kapılarının kapalı olduğunu, sadece meleklerin girebileceği kapılarının açık olduğunu yazmaktadır.

24 "hazırlığını"

25 Bir ana kökten üreyerek onu devam ettiren filiz.

26 "yapılır", yani kapanır.

1.6. Gönlün Kapıları

O, gönül ile ilgili şöyle bir benzetme yapmaktadır: [2b] **“Pes bu gönül, bu ten cân (2) mülkinde bir şehir gibidir ki yigirmi kapısı var. On kapısı kâfir mahallesine açılır ve on kapısı ehl-i (3) îmân mahallesine açılır ki andan ferîştehler girüp ehl-i îmâna Allâh’dan rahmet (ü) inâyet ve tevfik u hidâyet (4) ve zafer ü nusret iriştürür.”**

Demek ki, can ülkesinde bir şehir olan gönlün, 10’u küfür mahallesine, 10’u da iman ehlinin meclisine açılan 20 kapısı vardır ki, mümin mahallesine açılan kapılardan melekler girer ve müminler için dua eder, yardım ulaştırırlar.

Kâfir mahallesine açılan kapılara gelince, müellife göre, şayet kâfirler, mü’minlere galip gelse, iman mahallesine açılan kapılar kapanır, Müslümanlardan yardım istemek imkânsız olur; küfür mahallesine bakan kapılar ise açılır; oradan gönle dalâlet girer, ilâhî rahmetten uzaklaşılır, yardımsız kalınır, zillet, isyan ve emre muhalefet zuhûr eder. O şehir harap olup mezbeleğe döner, muzır şeytan orayı karartır. Şeytanın seyir ve temaşa yeri olur, gece karanlığı, günahların zulumâtı onu bürür. Rahman’ın nazarı ondan kesilir, iman nurunun ışığı üzerine isabet etmez.²⁷ Nitekim o, bu konuda şöyle demektedir: [2b] **“Ammâ kaçan ol kâfirler mü’minler üzere gâlib olsa, anların kapuları (5) açılır, işler; mü’minler kapısı yapılıp mededleri kesilür. Ol açılan kapudan anlara dalâlet (ü) gavâyet (6) ve hızlân (u) zillet ve esbâb-ı maâsî ve muhâlefât iriştür, ol şehri(i) harâba virüp mezbeleğe döner, manzar-ı (7) şeytân olur. Gice karanusı,²⁸ zulumât-ı maâsî anı bürür ve rahmân nazarı andan kat’ olunur. Şule-i nûr-ı (8) îmân ana tokınmaktan ümîd kesilür.”**

Müellifimiz [2b] **“Eger eydürsen ki: “Şehr n’idügin bildüm, ammâ ol içinde mü’min (9) ve kâfir ve anların mahallesi ve ol mahallelere açılan yigirmi kapu nedür ve anı bilmezem, anları bana beyân idivir ki ol (10) mü’minlere yardım idüp anların kapuların açmağa sa’y idem ve ol kâfir mahallesine açılan kapuları yapmağışun (11) cehd idem, tâ ki îmân mahallesi ma’mûr olup küfr ü dalâlet mahallesi harâb ola, gönül şehri selâmet kılup manzar-ı (12) Rahmân ola, nazar-ı şeytân andan kat’ ola.” İmdi bilgil kim gönül şehrinün sağ tarafı ehl-i îmân mahallesidür (13) kim ol mü’min akl u cândur. Ve sol tarafı kâfir mahallesidür ki ol kâfir dahı hevâ vü nefsdür. Ve ol (14) kapular ki bu hevâ vü nefse ta’allukdur.”** diyerek bu kapıların neler olduğuna işaret etmektedir.

Buna göre, müminlere yardım edip, iman kapılarını açarak, buranın mamur olmasını sağlamak için gayret sarfetmek; küfür mahallesine açılan kapıları da kapayarak, burası harap olsun diye gayret göstermek için iman ve küfür

²⁷ Bkz. *Terceme-i Tefsîr-i Eb’l-Lays*, Halet Efendi, nr 24:2b.

²⁸ Karanu: “karanlık”

mahallesine açılan yirmi kapının ne olduğunu öğrenmek, isteyen kişiye müellif şunları söylüyor: Gönül şehrinin sağ tarafı ehl-i iman mahallesidir ki buradaki mümin akıl ve candır. Sol tarafı ise küfür mahallesidir ki oradaki kâfir heva ve nefsdır.

1.6.1. Kâfir Mahallesine Açılan Kapılar

Müellif bundan sonra kâfir mahallesine açılan kapıların şunlar olduğunu söylüyor: [2b] **“Biri dünyede çok turmağı sevüp uzak²⁹ endişeler eylemek ve biri (15) hırs gâlib olup Allâh Taâlâ’ya gümânı yavuz kılmak ve biri râhatlık sevüp tena’um istemek ve biri amelinde (16) ucb eylemek, kendünü eyü görmek ve biri kendünün kavmin kabilesin ve akranların ve kardaşların yeyni görmek-(17)dür, hürmet itmemekdür ve biri kimseye hased eylemek ve biri riyâyla amel idüp halk anı medh itdüğün (18) sevmekdür ve biri bahîl (ü) mümsik olup hayr (u) ihsân ve zekât ve sadaka ve öşür vermeme ve biri (19) işde ıvecek olup tiz kakımak³⁰ ve biri halkdan nesne umup altun gümüş sevmek. Bu on kapu (20) zâhir ulu kapulardur kim alemdür şeyâtinden ve ebâlisden kim gerekse girüp çıkacak kapulardır.”**

Bunları şu şekilde günümüz Türkçesine aktarabiliriz: 1 – Dünyada uzun süre yaşama arzusu ve sonsuz hayaller beslemek (tûl-i emel), 2 – Hırsa kapılıp Allah’tan ümit kesmek, 3 – Rahatlığa düşkün olup zevk, sefa içinde olmayı istemek, 4 – Yaptığı amelleri beğenip kendini üstün görmek, 5 – Hısim akraba, kardeş ve arkadaşlarını hor görüp saygısızlık yapmak, 6 – Başkalarına haset etmek, 7 – Gösterişle amel etmek, başkalarının kendisini övmesinden hoşlanmak, 8 – Cimrilik yapıp hayır hasenat yapmamak, zekât, sadaka ve öşür vermemek, 9 – Yaptığı işlerde çabuk öfkelenmek, 10 – İnsanlardan hayır gelmesini, hep başkasının kendisine yardım etmesini beklemek, altın-gümüş biriktirmeyi sevmek. Bu on kapı açık kapılardır; şeytan ve iblisler istediğinde girer, çıkar.

Müellifimiz, şeytanın, kimse fark etmeden girip çıktığı fakat burada kendisinin açıklamadığı daha başka bazı kapıların da olduğundan bahsediyor: **“Ve ammâ (21) dahı uğrı kapuları var ki şeytân kimse tuymadın girüp çıkar. Anı beyân kılmaduk. Ammâ şecâat idüp (22) ciddle cehd idüp bu on kapuyı yapmağıçun sa’y idersen ümüzdür ki Hak Taâlâ sana ol şeytânun (23) gizlü kapuların dahı bağlayıvire.”** “Şayet cesaret gösterip cehtmek suretiyle bu kapıları kaparsan, Hak Teâla o şeytanın gizli kapılarını dahi bağlayıverir” demektedir: [2b] **“İmdi çün bu kapuları bildün ki gönül şehrinün harâblığı bununladur, gel (24) bu kez ol on kapuyı iste kim karşu anun biri açıldukça bu kapularun elbetde biri yapılsa gerek. Şol (25) nûrla zulumât gibi birbirine mütezâddur. Nitekim çırâk gelse karanulık gider ve çırâk gitse karanulık gelür. Bular (26) dahı ancılayındur.”** Bu şekilde gönül şehrinin harap ve virane olmasına sebep olan

29 KVPK’de “özge” şeklindedir.

30 “çabuk öfkelenmek”

kapıları açılıyor. Demekki iman ve küfrün bu 10'ar kapısı birbirine karşıdır; biri açıldığında onun karşısındaki kapı kapanır. Tıpkı ışıkla karanlık gibi; nitekim ışık saçan çıra gelince karanlık gider, ama çıra gitse bu sefer de karanlık gelir. İşte iman ve küfrün kapılarının durumu da böyledir.

1.6.1.1 Küfür Mahallesine Açılan Kapıları Kapatmanın Yolu

1.6.1.1.1. Tûl-i Emelden Uzak Dur

Müellif daha sonra şöyle diyor: [2b] **“Dilersen ki ol on kapuyu bağlayup bu on kapuyu açasın, gönlün şehrinin ma'mûr idüp (27) Rahmân nazargâhın kılasın ki ferîştehler girüp çıkup sana hidâyet ve tevfiik ve esbâb-ı sermedi irîşdüreler.**

[3a] (1) Evvelâ ol dünyede çok turmağı sevüp tûl-i emel kapusını yapğıl, bununla ki endişeni kıaldasın her gününü, (2) belki her sâatünü ve her nefesünü ömrünün âhirin sayasın. İşbu iki âyete nazar kılup mütenebbih olasın. Evvel bu (3) âyet kim Hak Taâlâ buyurdi: (كل نفس ذائقة الموت) (Â-i İmrân 3/185) **“Kullu nefsin zâikatu'l-mevt.”** Yani **“Her nefis ölümü dadıdır.”** Pes bilesin hakikat (4) ki o nefsdan birisi sensin, sen dahı tadasun gerek, her vakt her sâat ana murâkıb olasın, şol (5) göç eri göçdüğün bilüp göçüne muntazır olduğınlayın ki gözi yolda yükün yapın divşüre. (6) Ve bir dahı bu âyete nazar kılasın ki Hak Taâlâ buyurdi: (وما الحياة الدنيا إلا متاع الغرور) (Â-i İmrân 3/185) **“Vema'l-hayâtu'd-dünyâ illâ metâu'l-ğurûr.”** Yani: **Degildür (7) bu dünyânun hayâtı illâ bir şişe yâ bir kandil gibidür. Elündeki sana hoş gelüp teferrüc idersin, anun (8) varlığına ve şeffâflığına mağrûr olup aldanmışsın. Bir gün nâgâh elünden düşüp uvanur, şöyle (9) ki gerü bütün olmağı mümkün degildür. Pes bu âyetten dahı bunu mütenebbih ol ki, bu dünyâ hayatınun âkıbet sıfâtı (10) mükedder olacagmış, elden fevt olup gidisermiş ki girü gelmeği mümkün degil. âhîret(i) ihtiyâr idüp anun (11) sa'yine meşğûl ol ki tâ bu kapu açılıp ol kapu yapıla.³¹”**

Buna göre küfür mahallesine açılan kapıları kapatıp iman meclisine açılan kapıları açmak, böylece gönül şehrinin mamur edip Allah'ın nazargahı haline getirmek ve meleklerin girip müminlere dua ettiği, yardım erıştirdiği bir mekâna çevirmek için, öncelikle dünyada uzun süre yaşama arzusundan ve orada tûl-i emel, sonsuz hayaller besleyen biri olmaktan kaçınmalısın ki böyle yaptığında, dünyevî endişelerin, keder ve tasaların azalmış olur. Bunun için her gününü, o gündeki her saatini, alıp verdiğın her nefesini son nefesin saymalısın. Allah'ın şu ayetini daima aklında tutup, buna göre de dünyaya aldanmamak konusunda dikkatli ve uyanık olmalısın: **“Şüphesiz ki her nefis ölümü tadacaktır.”** Bilesin ki ölümü tadacak olan her nefisten biri de sensin, sen de o ölümü tadacaksın.

31 yapı-“kapatılmak”

Senden öncekilerin göçüp gittiğini bilerek, sen de göçe hazır olmalısın; gözün yolda olmalı, yükünü hazır tutmalısın. Bir de şu ayetteki ifadeyi de nazarından çıkarmayasın: “Dünya hayatı geçici bir heves, bir aldaniştan ibarettir.” Yani bu dünya hayatı elinde tuttuğun bir cam fanus ya da bir kandil gibidir ki, onun ışığıyla yürüyüp gidiyorsun. Hoşuna gidiyor, şeffaflığıyla övünüp avunuyor, mağrur oluyorsun. Bu cam fanus, mutlaka bir gün elinden düşüp, bir daha bir araya gelip bir bütün hâline gelmesi imkânsız olacak şekilde kırılıp parçalanacaktır. Bu ayetten şu hisseyi çıkar ki, yaşamakta olduğun bu dünya hayatı da bir gün yok olup gidecektir, bir daha oraya geri dönmem mümkün olmayacaktır. Madem öyle, o zaman sana düşen, ahireti tercih edip onun için çalışmandır. Böyle yapınca imanın bu kapısı açılacak, küfrün bu kapısı kapanacaktır.

1.6.1.1.2. Hırs ve Tamahtan Uzak Dur

[3a] “Bundan sonra Hak Taâlâ’nun rezzâklığına (12) inanmagla virdüğine kanâat idüp ki Hak Taâlâ buyurdi: (وما من دابة في الأرض إلا على الله رزقها) (Hûd 11/6) “Vemâ min dâbbetin fi’l-ardi illâ ale’l-lâhi rızkuhâ” (13) Yani hiç yeryüzünde bir hareket ider kimse yok, illâ anun rızkı Allâh’dandur.” Pes hakikat bilesin ki ol (14) hareket idenlerden birisi dahı sensin. Senün dahı rızkun ol Razzâk’dandur ki Allâh Taâlâ’dur, hakikat ana (15) inanup rızkun andan umasın. Vire mi, virmeye mi deyüp yavuz gümânı koyup hırsı terk idesin. Sana vâcib (16) olan kulluğuna meşgûl olasın. Tâ ki bununla dahı hırs kapusu yapılıp tevekkül (ü) kanâat kapısı açıla.” Bundan başka Allah’ın verdiği kanaat getireceksin. Bilesin ki yeryüzünde ne varsa hepsinin rızkı Allah’a aittir, O hepsinin rızkını verir. Nitekim “yeryüzünde yaşayan her canlının rızkı Allah’ın tekeffülündedir, o rızkı ona verir.” Buna göre, sen de rızkını ondan beklemelisin, verir mi, vermez mi diye bir takım endişeler taşımamalısın, ümitsiz olmamalısın. Sana gereken, kulluk vazifesiyle meşgul olmaktır. Böyle davrandığın zaman, hırs ve tamah kapısını kapatmış, tevekkül ve kanaat kapısını açmış olursun.

1.6.1.1.3. Dünyevî Zevklerden Uzak Dur

[3a] “(17) Ve bundan sonra ol râhat ve tena”um kapusını yapmağa cehd eylegil bununla ki bilesin bu nimetün zevâli var, (18) sebâtı yok. Bu küllisiyle yarın âhiretde dahı hesâb var. Ol hesâbun ikâbı dahı var. Ne hayr ola (19) şu râhatdan ve nimetden ki dâyim olmaya ve sonunda dögülmesi ve oda koyup sögülmesi³² ola ve azâbla (20) bu bende kişilerün sögülmesi ola. Ve uçmak dagı râhatların ve nimetlerin eg[s]ilmesi³³ ola. Belki korku var (21) bu sebebden, hatmi yavuz olup îmânı selb olunup tamuda ebed kalması ola. Ve işbu âyet(i) dahı bunda (22) yardımcı idine ki Hak Taâlâ buyurdi (ذرههم يأكلوا) (ويتمتعوا ويلهمهم الأمل فسوف يعلمون) (el-Hicr 15/3) “Zerhum ye’kulu ve yetemetteû

32 sögül-“yakılmak, kızartılmak”

33 KVPK’de “eksilmesi” şeklindedir.

ve yulhihimu'l-emelu fe sevfe ya'lemûn." (23) Yani "Yâ Muhammed, ko bu dünyâ nimetine bâkiyi terk idenleri ki bir sağışluca azacuk günlerde yiyüp içüp tena"um (24) kılsunlar. Ol uzak sağınclar buları aldayup gâfil eylesün. Tiz ola belâlar ki ol tena"umun meâli (25) mihnete ve belâya mübeddel ola, safâları mükedder olup ol lezzetleri semm-i kâtile râci' ola. Pes bu âyetle (26) dahı mütenebbih olup bu fânî tena"um kapusın yapasun. Ol hesâbı anup tena"um-ı dünyâyı azaldup tena"um-ı bâkî için (27) tâat (u) ibâdet rahmeti kapusın kendüne açasın."

Buna göre kişinin rahat ve bol nimetler içinde zevk u sefa sürmek şeklindeki anlayışı terk etmesi, bu tarafa açılan kapıyı kapatmak için gayret göstermesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Kişi bilmeli ki içinde zevk ve sefa sürdüğü bu nimetler ebedi değildir, bir süre sonra yok olacaklardır. Üstelik bunlardan dolayı ahirette hesaba çekilmek vardır, sonunda cezaya çarptırılma ihtimali de vardır. O zaman nimeti daim olmayan, üstelik sonunda pişmanlık ve azap olan rahatın ne hayrı vardır? Bunun için Allah'ın şu sözünü aklından çıkarma ki, sana bu konuda yardım etsin: "Ey Muhammed, bu dünya hayatı için bâki hayatı terk edenleri kendi haline bırak, onlarla ilgilenme! Bir süre daha dünyada yiyip içip eğlensinler, bu dünyevî emelleri ve hevesleri bir süre daha oyalasın onları. Nasılsa bir gün başlarına neler geleceğini göreceklerdir." Neticede içinde yüzdükleri bu zevk ve sefa, mihnet ve belaya dönüşecek, kederleneceklerdir, tattıkları lezzetler öldürücü bir zehre dönüşecektir. İşte bunları düşünerek bu fani dünya nimetlerine açılan kapıyı kapatmalı, taat ve rahmet kapısını açmalısın.

1.6.1.1.4. Yaptıklarını Beğenip Böbürlenmekten Uzak Dur

[3a] "Ve dahı bundan sonra ol amelde ucb kapusın kendüne [3b] (1) yapasun, bunun-ıla ki bilesin ol ortada senün nesnen yok, küllî atâ Allâh'undur ki sana irişdi. Evvelâ senün (2) vücûdunu var kılan Allâh, ol ibâdete ve hayrâta aletler düzüviren dahı ol Allâh. Sana ol hayrâtı işlemege (3) kuvvet u tevfiq viren Ol. Sen gerekdür ki ol Allâh'a şükr (ü) minnetler kılasın ki seni hizmetine lâyük idüp tâate (4) götürdi. Ol kapudan merdûd ve matrûd olanlardan kılmadı. Ve dahı hatmün nite olisar bu dahı malûm

(5) degil. Zirâ niçelere âhir şekâvet sebkât ider, İblîs,³⁴ Bel'am³⁵ ve Bersîsâ³⁶ gibi tâatları hebâ olup neûzu bi'llâh imânsuz (6) gitdiler. Ve nicelere âhir saâdet sebkât ider, sehare-i Fir'avn³⁷ ve Ashâb-ı Kehf³⁸ gibi cemi' şirkleri ve küfürleri hebâ olup (7) nûr-ı imâna müstağrak olup giderler. Pes sen dahî kendüne bu korku kapusın açmağ-ıla ol kendüni görmek (8) kapusın yapasın."

Müellif burada, kişinin kendini, kendi amellerini beğenmesi hususuna dikkat çekmekte, insanın kendi amelini övüp ona hayran kalmak gibi bir anlayıştan uzak durması, bu yöne bakan kapıyı kapaması gerektiği üzerinde durmaktadır. Zira esasında kişi ontolojik bir varlık olarak tamamıyla Allah'a aittir, kendisine ait herhangi bir varlığı yoktur. Her neye sahipse hepsini ona veren Allah'tır. Dolayısıyla yaptığı bütün hayır ve hasenat, Allah'ın kişiye verdiği güç ve imkân sayesinde olmuştur. O takdirde kula düşen, ona bu hayır ve hasenatı yapma imkânı verdiği, bu hizmete layık görüp taat yapan kullarından kıldığı, kapısından kovup tard ettiği kullarından eylemediği için Allah'a şükretmek, O'na minnet duymaktır. Kişi sonunun nasıl olacağını, dünyadan nasıl göçeceğini, iman ile mi yoksa küfür üzere mi gideceğini bilmez. Niceleri var ki uzun süre iman üzere yaşadıkları halde

34 İslam kültürüne göre İblis, önceleri melekler arasında yaşayacak, hatta onlara komutanlık yapacak kadar Allah katında değerli biriyken, Âdem'e secde emrine muhalefet ettiği için Allah'ın katından kovuldu ve ebedi cehennemliklerden oldu. (Bk. Mukatıl b. Süleyman, *Tefsiru Mukatıl b. Süleyman*, nşr. Abdullah Mahmud Şehhate, (Beyrût: Dâru lhyâi't-Turas, 1423): 1:96; Ebu Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *et-Tefsiru'l-Basîf*, nşr. Lecne ilmiyye, (er-Riyâd: Câmîatu'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslamiyye, 1430): 1:194; Ebu Cafer Muhammed İbn Cerir et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*, (Beyrût: Dâru't-Turas, 1387): 1:81-82.

35 Bel'am üç ilahi din olan Yahudilik, Hırsitiyanlık ve İslam kültüründe Allah'ın kendisine pek çok ihsan ve lütuflarda bulunduğu, ilham verdiği; fakat Musa Peygamber'e karşı gelerek hak yoldan saptığı belirtilen bir şahsiyetti. Nitekim Tevrat'ın Sayılar, Vahiy ve Yeşu bölümlerinde, İncil'in de Petrus'un İkinci Mektubunda Bel'am'dan bahsedilmektedir. Bk. Ömer Faruk Harman, "Bel'am b. Baura", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopidisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992): 5:389. Kaynaklarımızda A'raf suresi 175-176. Ayetlerde sözü edilen ve aynı özellikleri zikredilen kişinin de Bel'am b. Baura olduğu söylenir. (Bk. Ebu Cafer Muhammed İbn Cerir et-Taberî, *Tefsiru't-Taberî Câmîu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, (Mısır: Dâru Hecer, 1422/2001): 10:579-582; Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkindî, *Tefsiru's-Semerkindî el-Musemma Bahru'l-Ulûm*, nşr. Ali Muhamed Muavvid v.dğr., (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413/1993): 1:582-583.

36 Kaynaklarımızda Maide suresi 77 ile Haşr suresi 16. ayetlerde sözü edilen kişinin Barsisa adındaki rahip olduğu söylenir. Buna göre Barsisa kendini ibadete adanmış bir kişidir, fakat şeytanın kurduğu bir tuzakla bir kadınla birlikte olur, birçok günah işler ve haktan sapmış olarak ölür. (Bk. Mukatıl b. Süleyman, *Tefsiru Mukatıl b. Süleyman*, 4:282-282; es-Semerkindî, *Tefsiru's-Semerkindî*, 1:452, 3:346; Ebu İhak Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, nşr. Ebu Muhammed İbn Aşûr, (Beyrût: Dâru lhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1422/2002): 9:285-286).

37 Bk. el-A'râf, 7/113-126; Taha, 20/58-76. Buna göre Firavun'un sihirbazları onun dini üzereyken, Hz. Musa'yla girişlikleri yarış sonunda, Musa'nın kendileri gibi bir sihirbaz olmadığını, yaptıklarının hak olduğunu anladılar, hepsi Musa'nın getirdiği hak dine iman ettiler. İmanları sebebiyle Firavun tarafından katledildiler (bk. Ebu Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ud el-Begâvi, *Meâlimu't-Tenzil Tefsiru'l-Begâvi*, nşr. Abdurrezzak el-Mehdi, (Beyrût: Dâru lhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1420): 3:265-269; Ebu Muhammed Abdulkhak İbn Atiyye el-Endülüsi, *el-Muharraru'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, nşr. Abdusselam Abdüşşafi Muhammed, (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422): 2:436-440.

38 Kehf suresi 18/9-27 ayetler arasında kendilerinden bahsedilen bu insanlar, önceleri Hak dinden farklı bir anlayış üzereyken Hz. İsa'nın mesajına kulak verip iman ettiler. Takip edilince de kaçıp bir mağaraya saklandılar. 300 yılı aşkın bir süre orada uyutulduktan sonra uyandılar, şehre gelip birşeyler alınca durumları anlaşıldı. Onları görmeye gelenler ölmüş olduklarını gördüler. Dönemin hükümdarı buldukları yere bir mabet yaptırdı. (Bk. Cemeluddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbnu'l-Cevzi, *Zâdu'l-Mesir fi İlimi't-Tefsir*, nşr. Abdurrezzak el-Mehdi, (Beyrût: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1422): 3:66-78; Ebu'l-Fida İsmail İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, nşr. Muhammed Hüseyin Şemsuddin, (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1980): 5:125-139; İsmet Ersöz, "Ashab-ı Kehf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopidisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991): 3:465-467.

son anda isyana dalar, imansız giderler; İblis, Bel'am, Bersisa gibi. Öyle kimseler de var ki, son anda kendilerine iman nasip olmuş, son nefeslerinde iman üzere gitmişlerdir. Firavunun sihribazlarıyla Ashab-ı Kehf bunlara örnektir. Bunların işlemiş oldukları bütün günahlar, daha önce içinde buldukları şirk ve küfürleri, iman etmeleriyle yok olup gitmiş, bunlar iman nuruna gark olarak göçmüşlerdir. Ey insan, sen de kendini beğenip, yapmış olduğun birkaç amelle övünmekten vazgeçmeli, her an amellerinin boşa gideceğini hesaba katarak korku kapısını açık tutmalı, kendini beğenip övmek kapısını kapamalısın.

1.6.1.1.5. Başkalarını Hor Görmekten Uzak Dur

[3b] “Bundan sonra ol kendü akranlarını ve kavmlarını istihfâf nazarıyla bakup hor tutup hürmetlerin (9) terk itmek kapusın yapasın. Bununla kim bulasın senün aslun ne-y-ise anlarun dahı ol ve anlarun âkıbeti neye (10) râcî’ olursa ki taş (u) toprak arasında cife³⁹, sen dahı eyle olıarsın. Ve dahı sen de mü’min, anlar (11) dahı mü’min. Gerekdür ki mü’min mü’mine izzet ü ikram ve lutf u beşâret göziyle nazar ide, birbirini hakîr görmeye. (12) Bu âyete nazar idüp kendüye muâvin idine ki Hak Taâlâ buyurdi (ولله العزة) (ولرسوله وللمؤمنين) (el-Münâfikûn, 63/8) “Ve li’l-lâhî’l-izzetu ve li rasûlihi ve li’l-mü’minin.” (13) Yani: İzzet-i kâmile Allâh içündür ve dahı Rasûl-içündür ve dahı mü’minler-içündür. Çün Hak Taâlâ mü’minler izzetini (14) kendü izzetine böyle mukârin zikr iyledi. Ana işâret kıldı kim Allâh’ı ve Rasûl’i sevenlere izzet kılmak vâcibdür. Nitekim (15) Allâh’a ve Rasûl’e izzet vâcibdür. Pes sen çün Allâh Taâlâ vâcip kıldığı kimseleri istihfâf ve nazar-i hakâret (16) kılasın, Allâh katında memkût⁴⁰ ve mebgûz olıarsın. Pes anlara izzet ve ikrâm kapusu açılır.”

Müellifin dikkat çektiği diğer bir husus, başkasını hor ve hakir görmektir ki o, kişiyi bundan sakındırmaktadır. Bu konuda özetle şunları söylüyor: Sakın ola ki kendi akranlarını, etrafındakileri, hısım ve akrabalarını hafife alıp onlarla alay etmeyesin, onları hor ve hakir görmeyesin, onlara saygısızlık yapmayasın, bu tarafa açılan kapıyı kapayasın. Unutma ki senin aslın, özün neyse onların da aslı ve özü odur. Onlar, yarın ölüp taş toprak arasında çürümüş bir bedene dönüşecekleri gibi sen de öyle olacaksın, akibetin onların akibeti gibi olacaktır. Öte yandan onlar da senin gibi mümindirler, senin mümin kardeşlerindirler. Müminlerin birbirine izzet ve ikramda bulunması, saygı göstermesi gerekir. Nitekim Hak Teâla “Her türlü saygınlık Allah’adır, onunla beraber Peygambere ve müminleredir” demektedir. Allah Teâla müminlerin saygınlığını kendi saygınlığına bağlamıştır. Buna göre, nasıl Allah’a ve Rasulüne saygı göstermek vacip ise, aynı şekilde müminlere de saygı göstermek, onlara değer vermek de vaciptir. Şayet müminleri alaya alıp hor ve hakir görürsen, Allah’ın gazabına uğrayabilirsin; buna karşılık onlara izzet ve ikram kapısı açılır.

³⁹ leş.

⁴⁰ “nefret edilen, sevilmeyen”

1.6.1.1.6. Hasetten Uzak Dur

[3b] “Ve bundan (17) sonra hased kapusun yapasın. Cemî’ âlem halkına kismet Allâh Taâla’dandır. Zîrâ bu maksûmât ki kullar arasında (18) kılmışdır, aslı beş nesnedür, egerçi fer’i ve şuaı çokdur. Biri ilmdür ve biri câh ve mansıbdur ve biri (19) hüsn-i ahlâkdur ve biri hüsn-i hulkdur ki sûret ve bedeni görklü, yerlü yerince yaradıla, naks (u) ayb olmaya. (20) İmdi ol Kassâm-ı bî-hayf öyle kismet kıldı kim, kimine ilm virdi, ayruğın virmedi; kimine ilmle mâl cem’ (21) eyledi; kimine ilmle câh (u) mansıb cem’ eyledi ki izzet var, mâl yok; kimine ilmle hüsn-i ahlâkı cem’ eyledi, mâlı mansıbı, hüsn-i hulkı (22) yok. Kimine mâl virdi, ilm ve câh ve hüsn-i ahlâkı cem’ eyledi, mâlı mansıbı hüsn-i hulkı (23) yok. Kimine mâl virdi, ilm ve câh ve hüsn-i ahlâkı ve hüsn-i sûret virmedi. Kimine hüsn-i sûret (24) virdi, ayruğın virmedi. Kimine görklü hulk virdi, ayruğın virmedi. Fi’l-cümle bazı kulına beşin (25) dahı cem’ eyledi. Ve bazı kulına dördin ve bazına üçin ve bazına ikisin ve bazına birin. Ve bu küllisinde (26) dahı atâsın muhtelif kıldı. Bazı kulına kim ilm virdi, anı cemî’ ulûmda kâmil kıluban mertebesin a’lâ kıldı. (27) Bazısın cemî’ ulûmdan meretebe-i vasatda kıldı. Ve bazısın cemî’ ulûmdan kifâyet kadar atâ kıldı [4a] (1) Ve bazısın bazı ulûmda kâmil ve bazısında vasat ve bazısında kifâf kıldı. Ve mâl ve manâsıb (2) dahı buncılayın. Ve hüsn-i hulkla hüsn-i halk dahı girü böyle. Her birin tafsil idersevüz kelâm tatvîl (3) olur. Ehl-i akl ve sâhib-i ferâset olanlara bundan bâkî dahı idrâk ider, tafsil hâcet olmaz. (4) Çün ol Kassâm-ı Hak böyle taksîm kıldı, her kişiye tamâm bu beşten ana irişdi, öte dahı artuk (5) gözetmek kuru tama’dur. Kendüye virileni az sayup ayruğa virileni çok sanup hased idüp tarlığandığı,⁴¹ (6) yâ Tanrı’nun kassâmluğına râzî olmamakdur, yâhuz ol lâıyk görüp atâ kıldığı kulını hor görmek-(7)dür. Bu ikisi dahı hatâdur. Pes gerekdür kim işbu âyete nazar kılup ma’nisini idrâk idesin. Hak Taâlâ (8) buyurdi: *نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ (مَعِيشَتَهُمْ)* (ez-Zuhruf, 43/32) “*Nahnu kasemnâ beynehum maişetehum*” el-âye. Yani bu kullar arasında esbâb-ı maişetlerin ki (9) ilm ve mâl ve câh ve hüsn-i ahlâkdur, biz kismet eyledük şunun üzerine ilm-i sâbıkda mukadder kılduk. (10) Ne sa’yla artar, ne terk itmekle naks olur. Şol ki rızk-ı mukadderdür, yiyüp içüp geyse gerekdür, (11) tâ ecel munkazî olunca. Çün ma’niden haberdâr olasın gerekdür ki ol Kassâm-ı Hakikî kismetine râzî olup (12) bu kapuyı açasın, ol hased kapusun yapasın.”

Müellifimiz bundan sonra başkalarına haset etme konusu üzerinde durmaktadır. Kişiye düşen, haset ve kıskançlık kapısını tamamıyla kapatmaktır. Bu dünyada kime ne verilmişse o Allah’tandır. Allah’ın kulları arasında bölüştürdüğü bu hususlar beş başlık altında toplanabilir: (1) İlim, (2) mal, (3) makam ve mevki, (4) güzel ahlak, (5) fiziki güzellik. Yüce Allah kullarından kimine ilim vermiş ama

41 tarlıgınamak, “muzdarip olmak, kederlenmek”

diğerlerini esirgemiştir; kimine ilimle malı bir arada vermiş veya ilimle mevkiyi birlikte vermiştir, ama diğerlerinden mahrum bırakmıştır; kimine güzel ahlak, kimine boy-pos ve beden güzelliği vermiş, ama diğer bazı noktalarda onları eksik bırakmıştır. Kimine hepsini, vermiş, kimini hepsinden mahrum bırakmış vs. Kişi, bütün bunları yapanın, her şeyi hakkıyla taksim eden, taksiminde hikmet bulunan Allah olduğunu bilip idrak ederek, kendine verileni az, başkasına verileni çok görüp haset ve kıskançlık yapmamalıdır. Tanrının taksimine rıza göstermemek gibi bir anlayış içine girmemelidir. Bu noktada Allah Teâla'nın şu kavlini aklından çıkarmamalıdır: "Onların rızıklarını aralarında taksim eden biziz." Buna göre kişi, Allah'ın yapmış olduğu taksime razı olup, rıza kapısını açık bırakmalı, buna karşılık haset ve kıskançlık kapısını da kapatmalıdır.

1.6.1.1.7. Riyadan Uzak Dur

[4a] "Ve bundan sonra ol amelde riyâ itmek, yanî halkun medhin ve (13) izzetin taleb kılmağ-ıçun amel kılmağı terk idesin, ol riyâ kapusın yapup kendüne ihlâs kapusın açasın. (14) Bilesin ki zârr (u) nâfi' ve assı ziyân, kula Hak'dandur. Allâh Taâlâ mukadder kılmağ-ı nesneyi, gerek assı gerek ziyân, yir (15) ve gök ehli dirilüp anı ana irişdüremezlerdi. Ve mukadder olanı dahı men' idemezler. Ve dahı bilesin ki (16) mu'izz (u) muzill, yanî aziz ve hor kılıcı ol Allâh'dur. Ol azîz kılduğın, yir ve gök ehli dirilüp hor kılamaz. (17) Ve dahı bilesin ki ol riyâ amelle cemî' cihân halkı içinde aziz olmağın fâidesi olacak degil, çün ol (18) amelle Allâh katında hor olasın. Ve ger amel-i ihlâs ile cemî' cihân halkı içinde hor olasın, sana ziyân (19) yok ki anunla Allâh Taâlâ katında aziz olasın. Pes bunda dahı bu âyeti muâvin idinesin ki Hak Taâlâ (20) buyurdi: (فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا) (el-Kehf 18/110) "Femen kâne yercû likâe rabbihi fe'l-ya'mel amelen sâlihan velâ yuşrik bi ibâdeti rabbihi ahadan." Yanî: Her kimse (21) kim Allâh'un didârün müşâhede kılmağı umar, yâhuz anun hazretine mülâkî olup suâl (u) hisâbdan korkar, (22) gerekdür ana kim amel-i sâlihe meşgûl ola, hiçbir kimse rızâsın Allâh rızâsına bile şerik kılmaya. Yanî her amel ki (23) kılur, hâlis lillâh için kıla. Dahı bir dünyâ garazın ana bile koşmaya, bununla kendüye ihlâs kapusın aç, ol (24) riyâ kapusını yapa."

Bunun ardından kişinin yapması gereken diğer bir husus, gösteriş ile ibadetten sakınmasıdır, riya kapısını kapayıp ihlas ve samimiyet kapısını açmasıdır. Bilmeli ki zarar ve yarar, bunların hepsi Allah'tandır. Allah birine bir şeyi takdir etmemişse, yer ve gök ehli bir araya gelse ona onu veremezler. Şayet bir şeyi takdir etmişse, bunlar onu menedemezler.⁴² Kulu aziz kılan da zelil kılan da Allah'tır, onun aziz kıldığını, yer ve gök ehli bir araya gelip yardım etseler, yine de zelil kılamaz. Buna göre, şayet sen, insanlar takdir etsin, övsün diye riyayla bir amel yaparsan,

42 Halet Efendi, 4b.

bundan dolayı, senin insanlar arasında takdir görmene sana bir fayda sağlamaz, insanlar arasında takdir görmene, Allah katında bir anlam ifade etmez, tam tersine, onun nezdinde hor ve hakîr olursun. İhlasla yaptığın bir amelden dolayı, insanlar onu yanlış anlayıp takdir etmeseler, bundan dolayı seni hor görseler bu da sana zarar vermez, çünkü Allah katında azîz olursun. Nitekim Allah Teâla "Rabbine kavuşmayı dileyen, hayırlı ameller yapsın ve Rabbinin ibadetine herhangi bir şeyi ortak etmesin" diyor. Yani, ibadetini sırf Allah için yapsın, ona riya katmasın, dünyevî bir iş için yapmasın. Kul böyle yapınca, ihlas ve samimiyet kapsını açmış, buna karşılık riya kapısını kapatmış olur.

1.6.1.1.8. Cimrilikten Uzak Dur

[4a] "Ve bundan sonra buhl ve imsâk, sâhibini âhiretde dürlü belâlara ve azîm ukûbetlere uğra(25)dur. Belki dünyâda dahî mihnetden hâli olmaz, iki cihânda hor ve hakîr olur, halk dilinde sıfat-ı zemîme birle (26) meşhûr ve mezkûr olur. Zirâ bu imsâk, kişiden, farz olunmuş zekât ve oşır virmekten men' ider. Bu (27) virmemekden iki dürlü âfet-i azîme hâsıl olur: Biri ol ki, Allâh Taâlâ hükmine ve Rasûl emrine mutî' [4b] (1) olmamakdur ve biri dahî fukarâ hakkına tama' idüp anları zâyî' itmekdür. Bir kimse ki Allâh Taâlâ'ya ve anun (2) Rasûlüne âsî ola, anların katında düşmân tutıla. Ve bunca Allâh'un zaîf kullarına hayf eyleye. (3) Şeytân: "Virme! Dervîşlige uğrarsın, muhtâc kalursın." didüğine inana, ana mutî' ola; Allâh Taâlâ: (4) "Vir! Ben girü yerine on, belki yedyüz girü virem." diye, Rasûl aleyhi's-selâm and içe ki "virmele eksilmez (5) belki artar" diye, ol Allâh Taâlâ'nun va'desine ve Resûl kavline itibâr kılmaya, şeytân sözün, bularun (6) sözi üzerine tercih kıla. Ol nite mü'min (ü) Müsülmân ola? Korku var ki, bu hâl üzere giderse, (7) meslûbu'l-îmân gide, ebedî azâbda kala. Gel imdi bu âyete dahî nazar kılıp kendüne bir itibâr hâsıl (8) eylegil ki Hak Taâlâ buyurdı: (آتَيْهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرٌ أَلَيْسَ لَهُ شَرٌّ لَهُمْ وَلَا يَحْسَبِينَ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا) (Â-i İmrân 3/180) "Velâ tahsebennellezîne"⁴³ yebhelüne bi-mâ âtâhumu'l-lâhu min fadlihi huve hayran lehum" el-âye. (9) Yani öyle sanmasunlar şol kimseler ki Allâh Taâlâ fazlıyla anlara virdüğü nesnelere anlara buhl (10) idüp virmedükleri anlara hayr ola. Belki anlara şer ve belâdur kim, yarın kıyâmet gününde o bahillik (11) idüp virmedükleri başı ejderhâ olısar, boyunlarına tolaşısar. Dahî anların başların iki (12) çenelerinin arasına alup şol tavar gevişin gevşer gibi çiyneyiser. Pes gerekdür bununla dahî mütenebbih olup (13) ol hırs (u) çağanlık kapusun yapasın, cûd ve atâ kapusu açasın ki bu sıfat-ı Hâlıkdur, bununla kişi Allâh (14) Taâlâ katında ve cemî' halk katında mahbûb ve mahmûd olur, cemî' murâdları yerine gelür."

43 Nüşhada ayet (تَحْسَبِينَ) diye yazılmış ve Osmanlıca ibarede de "tahsebenne" olarak yer almıştır. Oysaki ayette (يَحْسَبِينَ) diye geçmektedir. Biz burada doğru halini verdik.

Diğer bir husus da cimrilik ve pintiliktir. Bu vasıflar ahirette sahibinin başına büyük belalar açar. Dünyada da hor ve hakir görülür, halk arasında itibar görmez. Böyleleri, farz olan zekât ve öşrü bile vermekten imtina ederler. Bundan dolayı, iki felaketle karşı karşıya kalır: Biri şudur ki bu yaptığıyla Alah'ın hükmüne uymamış, Resulüne itaat etmemiş olur. Diğeri de bu davranışıyla fakir fukaranın hakkını çiğnemiş, onları zayi etmiş olur. Şimdi düşünün ki, bir kişi Allah'ın ve Rasulünün dediğine uymaz, zekât vermemekle fakirin, fukaranın hakkını yer, şeytan “şayet malının zekâtını verirsen fakir olursun, muhtaç duruma düşersin” dediği için, ona inanıp vermez, Allah'ın “ver, ben onun yerine on, hatta yediyüz katını yerine koyarım” sözüne ve Rasulünün, “zekât vermekle, sadaka vermekle mal eksilmez, artar” diye yemin etmiş olmasına itibar etmezse, şeytanın sözünü Allah ve Rasulünün sözüne tercih etse, bu kişi gerçek Müslüman olabilir mi? Bu hal üzere ölürse imanı gider, ebedî azaba duçar olur. O zaman “Allah'ın fazl u kereminden kendilerine verdikleri karşısında cimrilik yapanlar, bu yaptıklarının kendileri için hayır olduğunu zannetmesinler; tam tersine bu yaptıkları onlar için şerdir” ayetinden ibret almak lazımdır. Yarın kıyamet gününde cimrinin sakınıp vermediği mallar, bir ejderhaya dönüşüp boynuna dolanır, başını ağzına alıp çiğneyip ezer. Bütün bunları nazara alarak cimrilik ve pintilik kapısını kapayıp, buna karşılık cömertlik ve yardımseverlik kapılarını açmak gerekir. Unutmamak lazımdır ki cömertlik ve ikram ilâhî bir sıfattır; bununla kişi, hem Allah katında, hem kul katında sevilip övülür, muradına nâil olur.

1.6.1.1.9. Acelecilikten Uzak Dur

[4b] “Ve bundan sonra (15) cehd idüp işlerde iveceklik⁴⁴ kapusın yapasın, kendüne teennî kapusın açasın ki iveceklik şeytân (16) sıfatıdır. Teennî, yani genince⁴⁵ tutmak her işi, Rahmân sıfatıdır. Eger halk fi'line bakup Hak Taâlâ ta'cîl-i ukûbet (17) kılsaydı yeryüzünde bir deprenür komayup hep helâk ideydi. Pes gerekdür sen dahı Hâlık sıfatın (18) sıfatlanup işleyesin. Bir ziyâna müeddî ola, sonra peşimân olasın. Yâ bir sözi assısın ziyânın (19) fikr itmeden nâgâh söyleyesin, yâ kelime-i küfr ola, dinün ve âhîretün ziyâna vara. Yâ bir söz ola ki anun (20) ucundan⁴⁶ mâlun elden çıka, yâhuz başın. Pes akıllı olana gerekdür ki, her işi işlemedin, her sözü söylemedin (21) anun sonına nazar idüp assısın ziyânın fikr ide, andan işleye ve söyleye. Tâ ki kendü iki cihânda (22) selâmet ola.” Buna göre kişi acelecilik kapısını kapamalı, teenni ve temkin kapısını açmalıdır. Çünkü acelecilik şeytanın bir vasfıdır; teenni ile hareket etmek ise, rahmânî bir sıfattır. Şayet Allah Teâlâ, kullarının dünyada yaptıkları çirkin davranışlara, işledikleri günahlara bakıp alelacele onlara ceza verseydi, dünya üzerinde bir tek canlı kalmaz, hepsi helak olurdu. Kişiye düşen

44 “acelecilik”

45 “istenildiği gibi, acele etmeden”

46 Sebebiyle.

de, Halık'ın bu sıfatıyla sıfatlanmak, o şekilde davranmaktır. Bazen kişi, yaptığı işin sonunun nereye varacağını düşünmeden yapar, sonra pişman olur; sözünün nereye varacağını düşünmeden söyler; dünya ve ahirette onu ziyana uğratacak küfür sözü söyler, malının elinden alınmasına veya başının koparılmasına sebep olan bir söz söyler...⁴⁷ Bütün bu durumlarda akıllı kişiye düşen, bir işi yapmadan önce sonun nereye varacağını hesaba katıp ona göre yapması; bir sözü söylemeden önce nelere yol açabileceğini düşünüp, ölçüp biçip ona göre söylemesidir. Böyle davrandığında iki cihanda da selamet bulur.

1.6.1.1.10. Başkalarının Elindekine Göz Dikme

[4b] “Bundan sonra sa’y idüp halkdan nesne okımak⁴⁸ ve anların elindekiye tama’ kılmak kapusın (23) yapasın, tevekkül (ü) kanâat kapusın açasın. Bilesin ki yirün göğün hazineleri Allâh’undur. Allâh Taâlâ ğaniyy-i (24) mutlakdur. Mahlûk kamu ana muhtâcdur. Pes anun gibi ğaniyy-i cevâd var-iken muhtâc kul elindekiden nesne okımak (25) gâyet delülûkdür. Ol umduğun kişiye dahı viren ol Allâh’dur. Gerekdür ki kavlin diyen kişiler her (26) hâcetin mevlâsından isteye, dahı bir ğayrının kapusına varmaya ki ol bî-edeblikdür, hem mevlâsından (27) şikâyetdür. Anun gibi kul, Mevlâ katında kadrin hürmetin giderür, itâba, ukûbete müstehak olur.”

Buna göre hiçbir zaman başkasının elindekine göz dikip ondan bir şey beklememek lazımdır. Başkasının elindekine tamah etme kapısını kapamak, onun yerine tevekkül ve kanaat kapsını açmak gerekir. Bilinmeli ki, yerin ve göğün hazineleri Allah'ındır. Allah'ın hiçbir şeye ve hiç kimseye ihtiyacı yoktur, o böyle şeylerden müstağnidir. Fakat herkes ve her şey O'na muhtaçtır. O'nun gibi ganiy, cömert, ikram sahibi biri varken, muhtaç olan bir kulun elindekine göz dikip ondan istemek, beklenti içine girmek deliliktir. Yardım beklediğin kişiye veren de Allah'tır. O zaman sana düşen, başkasından değil, Rabbinden istemen, Ondan beklemendir. Zira hâl böyleyken başkasının kapısına gidip istemek, edepsizliktir. Ayrıca böyle yaptığın için Mevla katında değer ve itibarın kalmaz, ahirette cezayı hak edersin.

[4b] “Pes her [5a] (1) mü'mine ki bu zikr itdüğümüz on şer kapusın kendüye yapup ol hayr kapuların aç, öyle olicak ol laîn (2) şeytânun gönline girecek yolu bağlanur, vesâvis-i şeytândan selâmet olur, tâat (u) ibâdet yolları ana (3) açılır. Allâh'a ulaşmaklık esbâbı ana teysîr⁴⁹ olur.”

47 Burada sanki Yunus'un “söz ola kese savaşı, söz ola kestire başı, söz ola ağılu aşı, yağ ile bal ide bir söz” şeklindeki şiirine telmihte bulunmaktadır. (Bk. Mine Mengi, “Sehl-i Mümteni”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008): 36:321).

48 Burada “istemek”, bir anlamda “dilencilik yapmak” mânâsındadır diyebiliriz.

49 KVPK'de “geñez” şeklindedir.

Şayet bir mümin burada zikredilen 10 şer kapısını kapatıp, bunlara karşılık gelen hayır kapılarını açarsa, mel'ûn şeytanın gönlüne girmesinin önünü kesmiş, vesveselerinden kurtulmuş olur. O kişiye itaat ve ibadet yolları açılır, Allah'a ulaşmak, O'nun rızasını kazanmak ona müyesser olur.

1.7. İstiazenin Gücü

Müellif burada şeytanın gücü ve kuvvetine, buna karşılık insanın za'f ve aczine dikkat çekiyor, bu kuvvetli düşmana, nasıl mukavemet edileceğinden, tuzağından nasıl kurtulacağından söz ediyor: [5a] **“Eger eydürsen ki: Ben zaifüm. Anun gibi ulû düşmâna (4) mukâvemet idemezem. Ne kadar kim cehd iderem, kendümi anun damına bırakmayam, ol beni girü bir vechle hilesi (5) damına bırağup sayd ider ki kurtulmağa imkân bulamazam. Bilgil imdi ey azîz, ol şeytânun bendinden (6) halâs bulmağa iki tarîk var ki, elbetde ansuz olmaz. Evvel bu istiâzedür ki yukarıda beyânı geçdi. (7) Andan artuk çâre yok, zîrâ şeytânun meseli şol kelb gibidür ki, dâyim halka talamağı kendüye âdet (8) kılmışdur. Kimi görürse kasd ider ki, ana bir cerâhât irgüre. Çün kendünden anı urup gidermekde (9) âcizsen Allâh'a yalvar ki anı senden def' ide, selâmet olasın. Niteki kelb üşen⁵⁰ kişi çare bulmayıcak (10) ol kelblerün issine⁵¹ çağırur ki anlar kovarlar, ol selâmet kurtulur. Şeytân dahı Allâh Taâlâ'nun kelb-(11)leridür, çün anları sen yenmedün, “Eûzu bi'l-lâhi mine'ş-şeytâni'r-racîm” demekle Allâh'a yalvar ki ol anı (12) kovasın, kurtulasın.**

Bir çâre dahı budur kim, belüni muhkem bağlayup ana muhâlefet kılmağa ciddle sa'y idesin. (13) Tâ ki ol cidd (ü) ictihâdun sebep ola ki sana Allâh Taâlâ'dan meded-i tevfiğ-ı ilâhî irişe, anun şerrinden selâmet (14) olasın. Nitekim Hak Taâlâ va'de kılup buyurmuşdur ki: (وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا) (el-Ankebût 29/69) **“(V)Ellezîne câhedû finâ lenehdiyennehum subulenâ.” Yani: (15) Her kimse kim bizüm dinimiz içinde ve tâatimüz yolında ictihâd kıla, izzetüm hakkı-çün biz ana bize ulaşacak hidâyet (16) virüp irşâd iderüz ki, anunla ol ebedî saâdet gencine ulaşur. Dükeli mihnetden kurtulur.”**

Buna göre şayet, “benim iradem zayıf, onun gibi bir düşmana mukavemet edemiyorum, hilesinden kurtulmak için ne kadar gayret göstersem, yine de o beni tuzağına düşürüyor, onun hilesinden kurtulamıyorum” dersen, bilmiş ol ki, şeytanın tuzağından kurtulmanın iki yolu vardır: Bunlardan biri, yukarıda zikredilen istiâzedir, yani Allah'a sığınmadır. Zira şeytanın misâli daima halka saldırmayı, ona zarar verip yaralamayı kendine âdet edinmiş olan köpeğin misâlidir; şayet onu kendin defedemiyorsan, sahibine söylersin, onu kovar, sen de selamet bulursun. Tıpkı bunun gibi; şeytanla kendin başedemiyorsan, Allah'a sığınıp O'na yalvar ki, onu senden defetsin de sen de kurtuluşa eresin.

50 KVPK'de “kelbden üşenen” şeklindedir.

51 “sahibine”

Çünkü şeytan da Allah'ın kelbidir, onunla kendin başedemiyorsan, eûzubillâhi mineş-şeytânir-racîm (ilâhî huzurdan kovulmuş olan şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım) de, bununla onu kovar ve ondan kurtulursun.

Diğer bir yol da şudur: Sağlam bir irade sahibi olarak şeytana muhalefet edeceksin, bunun için ciddi bir uğraş vereceksin. Bu sayede, Allah'ın yardımına nâil olur ve şeytanın şerrinden kurtulursun. Nitekim Allah Teâla, "Bizim için, hak yolda mücadele edenleri, biz mutlaka hidayete erdireceğiz" demiştir. Böylece o kişi bütün sıkıntılardan kurtulur, ebedî saatede erişir."

Daha sonra müellif, [5a] **"(17) Ey azîz! Bu istiâze bâbında söz çok, eger tafsiline meşgûl olursavuz kelâm tatvîl olur. (18) Ammâ sâhib-i akl olanlara, bu kadar işâret kifâyet kılur ki bunı kendüye âsân idine. Tâ ki dinî kavâidi (19) bununla muhkem ola, şeyâtîn ana zafer bulmaya. Dilerüz Allâh'dan ki, cemî' mü'min kullarına tevfikî mukârin (20) kıla, ol adüvden necât bulup selâmet olavuz."** Diyerek istiâze yönünde daha çok şeyin yazılabileceğini, ama bu takdirde sözün uzayıp gideceğini, ârif olana, bu kadarının kifâyet ettiğini belirtiyor. Kul, bunu prensip edinip söyledikçe, Allah'ı kendine yardımcı edinmiş olur, dinin kurallarını sağlamlaştırmış olur.

SONUÇ

Yukarıda sadece istiâze yönünü işlediğimiz mukaddimenin, tefsir ve tasavvuf ilimlerinde dikkat çeken bir metin olduğu ortadadır. Mukaddimedede 15. asır Osmanlı halkının din ve tasavvuf düşüncesini görmek mümkündür. Özellikle "gönül" eksenli yorumların yapılması, gönle vurgu yapılması, toplumda "gönül" e önem verildiğini açıkça göstermekte, gönül üzerinden mesajın verilmesinin ehemmiyetine işaret etmektedir. Gönülün bir şehre benzetilmesi, bu şehrin bazı kapılarının küfür mahallesine, bazılarının da ehl-i imanın meclisine açıldığının belirtilmesi; anlatılmak istenen, verilmek istenen mesajın böyle bir örnek üzerinden sunulması da dikkat çeken bir husustur ve dönemin insanının, konuyu daha rahat anlaması bakımından verilmiş ilginç bir örnektir. Mukaddimedede, mümin ve kâfirlerin yerlerinin, konularının, durumlarının ayrı ve farklı olduğuna işaret edilmesinden, dönemin şehir kültüründe, Müslüman ve Gayr-i müslim mahallelerin ayrı ayrı olduğu anlayışı çıkarılabilir. Dikkat çeken diğer bir husus da, Peygambere yapılan emrin, müminleri de bağladığının, "padişah, vali ve teb'a" üzerinden anlatması hususudur. Öte yandan şeytanın şerrinden, ancak Allah'a sığınmakla kurtulunabileceğinin, "saldırgan bir köpek ve sahibi" örneğinden hareketle açıklaması da dikkat çeken bir benzetmedir.

Mukaddime dil ve edebiyat açısından da büyük önem arz etmektedir. Müellif, gönülü anlatırken, küfür mahallesine açılan on kapının ne olduğunu ve bunları nasıl kapatmak gerektiğini izah ederken, muhatabına din ve ahlak konusunda bir takım ders ve nasihatlar verirken, dönemselsel bir dil ve üslup kullanmaya dikkat

etmiştir. Bundan hareketle, mukaddimedede, yazıldığı dönemin Türkçesi hakkında bazı bilgiler elde etmek mümkündür. Türk dili üzerinde çalışanların metni bu açıdan incelemeleri gerektiği kanaatindeyiz.

Müellifin, anlattığı her konuyu, ilgili bir ayetle delillendirmesi, ona göre izahlar yapması, ayetten hareketle açıklamalarda bulunması, bir yandan Kur'an'a olan vukûfiyetini gösterirken, bir yandan da tefsir ilmindeki maharetini ortaya koymaktadır.

Metnin, daha önce yazılmış bir kitaptan alınıp alınmadığını tespit etmek amacıyla, daha önce yazılmış birçok tefsir ve tasavvuf eseri incelenmiştir.⁵² Ancak Osmanlıca metnin mukaddimesinde yer alan bu bilgilerin nereden alındığına, kaynağının hangi eser veya eserler olduğuna dair bir tespit yapılamamıştır. Mukaddimenin müellifi, başta Ebu'l-Leys tefsiri ve bazı tasavvuf kitaplarından yararlanmış olmalıdır; ancak konuyu, tamamen kendine has bir metod ve üslup ile takdim etmiştir. Osmanlı tefsir ve tasavvuf araştırmaları ile dil ve edebiyat çalışmaları açısından oldukça önemli bir metin olan mukaddime, bu yönüyle bize orijinal bir metin gibi görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Abay, Muhammed. *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1992.
- Abd b. Humejd, Ebu Muhammed. *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humejd*. Nşr. Subhi el-Bedri es-Samarrai - Mahmud Muhammed Halil es-Saidi. el-Kahire: Mektebetu's-Sünneh, 1408/1988.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. Nşr. Şuayib el-Arnaut – Adil Mürşid. 50 cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risale, 1421/2001.
- Aydar, Hidayet. "Ebu'l-Leys Tefsiri Tercümesi Mukaddimesinin Tasavvufi Yönü Üzerine: Besmele Kısmı". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2014): 53-88.
- Aydar, Hidayet – Kablander, Nesibe. "Ebu'l-Leys Tefsiri Tercümesinin Mukaddime Kısmının Transkripsiyonlu Metni ve Muhtevâ Değerlendirmesi". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (Eylül 2015): 127-176.
- el-Aynî, Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed Bedruddin. *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 25 cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabi ts.
- el-Beğavi, Ebu Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud. *Meâlimu't-Tenzil Tefsiru'l-Beğavi*. Nşr. Abdurrezzak el-Mehdi. 5 cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arab, 1420.
- Berbercan, Mehmet Turgut. "Türk Tercüme Edebiyatı Üzerine İncelemeler: Harezmi Türkçesi ile İlk Adaptasyonlar". *Dede Korkut* 7 (2015): 1-11. <http://dx.doi.org/>.
- el-Beyhakî, Ahmed b. El-Hüseyn Ebubekir. *ed-Da'vatu'l-Kebir*. Nşr. Bedr b. Abdullah el-Bedr. 2 cilt. el-Kuveyt: Ğaras lî'n-neşr ve't-Tevzi, 2009.

52 Bunlar için bkz. Aydar, "Ebu'l-Leys Tefsiri Tercümesi Mukaddimesinin Tasavvufi Yönü Üzerine: Besmele Kısmı", 76-78.

- Birişik, Abdulhamit – Arpa, Recep. “Osmanlı Dönemi Tefsir Çevirileri”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, 9/18 (2011): 191-232.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2009.
- Çalışkan, İsmail. “Tefsiri Mehmed Efendi'nin Tefsir-i Tıbyan Adlı Eserinin Osmanlı Dönemi Tefsir Faaliyetindeki Yeri ve Dönemin Siyasi-Sosyal Yapısı İçin Anlamı”. *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları –I-*. ed. Bilal Gökkr – Necdet Yılmaz – Necmettin Gökkr – Ömer Kara – Muhammed Abay – Mustafa Karagöz, 215-240. İstanbul: İlim Yayma Vakfı, 2011.
- Çetin, Abdulkaki. “Ebu'l-Leys Semerkandî Tefsirinin Türkçe Tercümesi Üzerine”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 22 (Konya: Haziran 2007): 53-101.
- ed-Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer. *Sünenu'd-Dârekutnî*. Nşr. Şuayip el-Arnaut – Hasan Abdülmun'im Şelebî- Abdullatif Harazullah – Ahmed Berhûm. 5 cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risale, 1424/2004.
- Demir, Ziya. *XIII.-XVI. y.y. Arası Osmanlı Müfessirleri*. İstanbul: Ensar Nesriyat, 2007.
- Doğan, İshak. *Osmanlı Müfessirleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.
- Ebu Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-Esbahânî. *Hilyetu'l-Evliya ve Tabakâtu'l-Esfiya*. 10 cilt. Mısır: es-Saâde, 1394/1974.
- el-Elbânî, Nasıruddin. *Daifu'l-Câmiî's-Sağır ve Ziyâdâtuh (el-Fethu'l-Kebir)*. 3 cilt. Beyrût: el-Mektebu'l-İslâmî, 1408/1998.
- el-Elbânî, Nasıruddin. *Silsiletu'l-Ehâdisi'd-Daife ve'l-Mevdûa ve Eseruhâ's-Seyyiu fi'l-Umme*. 14 cilt. er-Riyad: Mektebu'l-Maârif, 1412/1992.
- Ersöz, İsmet. “Ashab-ı Kehf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3:465-467. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ertaylan, İsmail Hikmet. *Türk Edebiyatı Örnekleri VII Ahmed-i Dâî Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1952.
- Harman, Ömer Faruk. “Bel'am b. Baura”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5:389-390. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- İbn Atiyye, Ebu Muhammed Abdulhak el-Endülüsî. *el-Muharraru'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*. Nşr. Abdusselam Abduşşafi Muhammed. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422.
- İbn Hibban, Ebu Hatim Muhammed. *el-İhsân fi Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*. Nşr. Alauddin el-Farisi – Şuayip el-Arnaut. 18 cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risale, 1408/1988.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail. *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*. Nşr. Muhammed Hüseyin Şemsuddin. 9 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1980.
- İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid. *Sünenu İbn Mâce*. Nşr. M.Fuad Abdulkaki. 2 cilt. Beyrût: Dâru İhyai'l-Kutubi'l-Arabi, ts.
- İbnu'l-Cevzi, Cemaluddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman. *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*. Nşr. Abdurrezzak el-Mehdi. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, 1422.
- İbnü'l-Mülekkîn, Siracuddin Ebu Hafis Ömer b. Ali. *Tabakâtu'l-Evliya*. Nşr. Nuruddin Şeribe. el-Kahire: Mektebetu'l-Hanci, 1415/1994.

- el-Kastalânî, Ahmed b. Muhammed Şihabuddin. *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 10 cilt. Bûlak: el-Matbaatu'l-Kubra el-Emiriyye, 1323.
- Mengi, Mine. "Sehl-i Mümteni". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36:320-321. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Mukatil b. Süleyman. *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*. Nşr. Abdullah Mahmud Şehhate. 5 cilt. Beyrût: Dâru İhyâit-Turas, 1423.
- el-Münâvî, Zeynuddin Muhammed Abdurrauf. *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmiî's-Sağîr*. 6 cilt. Mısır: el-Mektebetu't-Ticariyye el-Kubra, 1356.
- Özdemir, Hikmet. *Musa b. Hacı Hüseyin el-İzniki Hayatı ve Eserleri*. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 1980.
- Özkan, Abdurrahman. "Ahmed-i Dâ'înin Tefsir Tercümesinin Manzum Mukaddimesi ve Dil Özellikleri". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 11 (Konya: Bahar 2002) 1-39.
- es-Sa'lebî, Ebu İhak Ahmed b. Muhammed. *el-Keşf ve'l-Beyân*. Nşr. Ebu Muhammed İbn Aşûr. 10 cilt. Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, 1422/2002.
- es-San'anî, Ebubekir Abdurrezzak b. Hemmam. *el-Musannaf*. Nşr. Habiburrahman el-A'zamî. 11 cilt.. el-Hind: el-Meclisu'l-İlmî, 1403.
- es-Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed. *Tefsir-i Şerif Ebulleys Semerkandî*. Mısır: Bûlak Matbaası, 1310/1892.
- es-Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed. *Tefsir-i Şerif Ebulleys Semerkandî*. Hasib Efendi, 33:1-16. Süleymaniye Kütüphanesi.
- es-Semerkandî, Ebu'l-Leys. *Tefsiru'l-Kur'an*. Nşr. Mehmet Karadeniz. 6 cilt. İstanbul: Sezgin neşriyat, 1993.
- es-Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed. *Tefsiru's-Semerkandî el-Musemma Bahru'l-Ulûm*. Nşr. Ali Muhammed Muavvid – Adil Ahmed Abdülmevcûd – Zekeriya Abdulmecid en-Nûtî. 3 cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Es-Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed. *Terceme-i Tefsir-i Ebi'l-Leys es-Semerkandî*. Halet Efendi, 24:1a-871b. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Şeşen, Ramazan. "Onbesinci Yüzyılda Türkçeye Tercümelere". *XI. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 5-9 Eylül 1990)*. 899-919. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1994.
- et-Taberani, Süleyman b. Ahmed Ebu'l-Kasım. *el-Mu'cemu'l-Kebir*. Nşr. Hamdi b. Abdulmecid e-Selefi. 25 cilt. el-Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1415/1994.
- et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed İbn Cerir. *Tarihu't-Taberî*. 11 cilt. Beyrut: Dâru't-Turas, 1387.
- et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed İbn Cerir. *Tefsiru't-Taberî Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*. Nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 26 cilt. Mısır: Dâru Hecer, 1422/2001.
- et-Tahavi, Ebu Cafer. *Şerhu Müşkilil-Asâr*. Nşr. Şuayib el-Arnaut. 16 cilt. Beyrût: Müessestü'r-Risale, 1415/1994.
- Taş, İsmail. "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Tercüme Edilen Ebu'l-Leys es-Semerkandî Tefsirinin Asıl Müellifi ve Tercüme Verilen İsim". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 10/41 (2009): 107-160.

Tefsir-i Şerif Ebulleys Semerkandi. Mısır: Bulak Matbaası, 1310/1892.

Terceme-i Tefsir-i Ebi'l-Leys es-Semerkandî. Halet Efendi, 24: 1a-871a. Süleymaniye Kütüphanesi.

el-Vâhidî, Ebu Hasan Ali b. Ahmed. *et-Tefsiru'l-Basît*. Nşr. Lecne ilmiyye. 25 cilt. Er-Riyâd: Câmiatu'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslamiyye, 1430.

Yazıcı, İshak. "Tefsiru Ebi'l-Leys Tercemeleri Hakkında Kısa Bir Araştırma". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (Samsun 1992): 79-83.

ez-Zehebî, Şemsuddîn Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Kaymaz. *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*. Nşr. Şuayyip el-Arnaut. 25 cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risale, 1405/1985.

